

УРОКИ

№ 2 (50), квітень — червень, 2017 р.

ГОЛОКОСТУ

УКРАЇНСЬКОГО ЦЕНТРУ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ГОЛОКОСТУ

XVII ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ КОНКУРС УЧНІВСЬКИХ РОБІТ «ІСТОРІЯ І УРОКИ ГОЛОКОСТУ» ім. І. Б. МЕДВИНСЬКОГО

19–21 травня 2017р. в Києві відбувся XVII Всеукраїнський конкурс учнівських робіт «Історія і уроки Голокосту» ім. І.Б. Медвинського за 2016 — 2017 навчальний рік. Організатором конкурсу є Український центр вивчення історії Голокосту за підтримки ЄАЕК, Вааду України та Посольства Держави Ізраїль в Україні.

У конкурсі брали участь учні з 14 областей України, а також з Білорусі і Молдови. Пропонуємо Вам, шановні читачі, відгуки наших колег А. Сизової та В. Маркусь.

* * *

Особливість цього річного конкурсу полягала в тому, що найстарші конкурсант, учні 11-х класів, є його ровесниками. І, якщо вірити словам пісні, у якій співають, що життя — це мить між минулим і майбутнім, то для вічності сімнадцять років — це мить. Водночас, сімнадцять років — це доволі великий термін, протягом якого конкурс учнівських робіт не лише не втратив актуальності, а навпаки продовжує розвиватися: щороку з'являються нові теми для досліджень, з'являються різноманітні форми та види наукових і творчих робіт, розширюється аудиторія конкурсантів. Так цього року на конкурс «Історія і уроки Голокосту» було подано 130 робіт учнів з України, Молдови, Білорусі та Киргизстану, з яких 64 були допущені до захисту.

Вітаючи конкурсантів та наукових керівників рецензент та член журі Микола Тімков зазначив, що глибина досліджень учнівських робіт на тему історії Голокосту з року в рік збільшується, але, з іншого боку, досліджувати стає важче через те, що ця подія віддаляється від нас у часі, поступово уходяць з життя її очевидці.

Зі словами вітання виступила також представниця Білорусі Данута Францівна Чупик. Вона наголосила на необхідності досліджень історії Голокосту, оскільки страшний досвід, набутий людством в роки Другої світової війни, безумовно, може повторитися, і тому необхідно докладати усіх зусиль, аби його попередити.

На зустріч з учасниками конкурсу завітав Надзвичайний та Повноважний Посол Держави Ізраїль в Україні пан Еліав Белоцерковський. У своїй промові він говорив про те, що історія Голокосту — це трагедія з гуманітарної точки зору, це трагедія людей, вбитих лише за етнічною приналежністю, і що ні в кого немає імунітету, і ніхто немає гарантії, що подібний жах не повториться з ним. Історія Шоа є важливою для вивчення не лише в Ізраїлі, вона повчальна і для інших народів, адже гуманітарні принципи є загальнолюдськими. Саме тому Держава Ізраїль надає вели-

ку допомогу в організації просвітницьких заходів в Україні, яка сьогодні переживає непрості часи.

Конкурс «Історія і уроки Голокосту» піднімає питання про те, що існує різний контекст, і важливо казати правду. Анатолій Подольський на відкритті Конкурсу підкреслив, що освітній напрям — найперспективніший, оскільки саме просвітницькі заходи сприяють подоланню стереотипів, а тема долі євреїв в роки Другої світової війни тісно пов'язана з іншими геноцидами, порушенням прав людини. Саме це довів у своєму дослідженні «Геноциди ХХ століття. Порівняльний погляд (на прикладі геноциду вірмен і Голокосту)» переможець науково-дослідницького конкурсу, учень 10 класу Новоколятинської ЗОШ І–ІІІ ст. Братського району Миколаївської області, Мурадян Мхітар (наук. керівник О. Більченко). А учениця 9-го класу Рівненської ЗОШ № 23 Дана Пурій у своїй роботі «Штучна ксенофобія: стосунки євреїв та українців у роки Другої світової війни (на прикладі Рівненщини)» (наук. керівник Марчук О.Я.) дослідила, як нацистська пропаганда впливала на свідомість наших співвітчизників, і дійшла висновку, що українці вписали кілька неприємних сторінок в історію Голокосту і мають просити вибачення за скоєне. Почути подібне в умовах, коли на теренах Західної України домінує саме націоналістична модель історичної пам'яті, від представниці цього регіону для мене було несподіванкою. Але це свідчить про те, що ліберальна модель історичної пам'яті поступово набирає прихильників в українському суспільстві.

Несподіваним виявився і новий погляд на сумнозвісну Корюківську трагедію, який презентувала у своїй роботі «Голокост у Корюківці в роки Другої світової війни (1941–1943)» учениця 11 класу Чернігівського обласного педагогічного ліцею для обдарованої молоді Хзам Марина (наук. керівник Литвин В.А.). Як виявилось, частині євреїв Корюківки вдалося уникнути знищення у 1941–1942 рр., вони переховувалися завдяки своїм односельцям, але їхні

життя, як життя усіх корюківчан, обірвалися трагічно під час каральної акції, здійсненої загоном СС та угорської жандармерії 1–2 березня 1943 р.

Над питанням, чому сусіди-односельці частіше спостерігали за знищенням єврейської громади, ніж надавали допомогу в порятунку, замислився у своєму дослідженні «Трагедія єврейської громади селища Рафалівка Володимирецького району Рівненської області в роки Другої світової війни» Совгуть Богдан, учень 9-го класу Рафалівської ЗОШ І–ІІІ ст. (наук. керівник Совгуть Н.П.). Та все ж не усі залишалися сторонніми спостерігачами. В Україні відомо більше двох з половиною тисяч історій про Праведників та Рятівників. З багатьох учнівських досліджень про Праведників народів світу хочеться виділити дослідження Гончаренко Дарини, учениці 11 кл. Доманівської ЗОШ І–ІІІ ст. №2, з Миколаївщини: «Рятуючи одного – ти рятуєш увесь світ... (прикладі спасіння єврейського населення жителями Доманівського району)». Дівчина дослідила історії життя Праведників Доманівщини. Але найбільш цікавим у дослідженні була історія представниці ромського народу Цуркан Марії, яка, належачи до переслідуваної окупаційною владою етнічної групи, не лише сама зуміла врятуватися, а ще й урятувала життя двом євреям — братам Шнайдерманам Михайлу та Петрові. Це абсолютно нова історія, про яку до минулого літа ще ніхто не знав. Науковий керівник Гончаренко Дарини, вчитель історії Доманівської ЗОШ І–ІІІ ст. №2, Пишна Л.С., збирала і подала до Яд Вашем усі необхідні документи для надання Цуркан Марії звання Праведниці народів світу. Поки офіційної відповіді з Яд Вашем про розгляд цього питання не надійшло, але сподіваємося, що у скорому часі на одну Праведницю з Миколаївщини побільшає.

Цікавими, на мій погляд, були дослідження, які мали практичну спрямованість. Так робота учениці 9 класу Малиницького НВК з Хмельниччини Кравчук Яни «Життя подільських євреїв в роки німецької окупації (1941–1944)» (наук. керівник Прохницький О.А.) полягала в розробці краєзнавчих екскурсійних маршрутів та встановленні пам'ятних знаків на місцях масових вбивств місцевого єврейського населення. Авторський екскурсійний маршрут «Єврейськими місцями Ніжина» розробила Яна Сердюк, учениця 9-го класу Ніжинського НВК №16 «Престиж». Її дослідження «Єврейська громада українського повітового міста у ХІХ– на початку ХХ ст. (на прикладі м. Ніжина)» (наук. керівник Нагорна Н.М.) не стосувалася безпосередньо теми Голокосту, це була своєрідна «передмова», оскільки досліджувати історію єврейської громади Ніжина у період ХХ століття дівчина планує в подальшому і вже мріє про участь у конкурсі наступного року.

Але найоригінальнішою була робота учнів СШ ОРТ№41 м. Чернівці Золотар Катерини і Миколи Ілашука «Злочинні акції проти євреїв на території Чернівецької області у часи Голокосту» (наук. керівник Герасим Н.П.). Вони розробили інтерактивну карту винищення євреїв Буковини румунською владою на території Трансністрії у 1941–1942 рр. Ця карта є продовженням ідеї минулорічної роботи, яку Микола представляв на ХVІ Всеукраїнському конкурсі учнівських робіт. Цього року із захистом роботи виступала Катерина. Вона продемонструвала переваги карти як окремого методичного ресурсу. Карта містить історичну довідку

і додатки: історичні документи, відомості про злочинні акції та місця пам'яті, фотоматеріали і спогади очевидців.

Кожного року конкурс «Історія і уроки Голокосту» ім. І.Б. Медвинського запам'ятовується не лише яскравими дитячими дослідженнями, але й екскурсіями, тренінгами, виставками, які проводяться для учнів та вчителів. Цьогорічний конкурс запам'ятався учасникам віртуальною виставкою «Бабин Яр: пам'ять на тлі історії» (www.memory.kbu.kiev.ua) та презентацією альбому – каталогу до неї, які нам представляв автор Віталій Нахманович. Разом із Віталієм Бобровим вони навчали, як працювати з віртуальною виставкою за допомогою різноманітних гаджетів.

Заняття проводить Надія Уфімцева

Також для учнів був організований квест «Тайнопис єврейської культури». Діти із захопленням працювали в групах над завданнями, намагалися розшифрувати таємні записи та дізнавалися про єврейські традиції та свята. У цей же час для вчителів співробітниця УЦВІГу Світлана Осипчук провела заняття «Робота пам'яті і робота з пам'ятниками». Ми мали змогу дізнатися, яким шляхом по збереженню пам'яті про Голокост пішло німецьке суспільство в повоєнний період, і як змінювалися уявлення нових поколінь німців про вигляд і сутність пам'ятників. Сучасні пам'ятники — це не гігантські монументи, які мають викликати почуття величі та захоплення, а, швидше — антимонументи, дивний і незвичний вигляд яких дуже часто є джерелом для міркувань. Заняття «Робота пам'яті і робота з пам'ятниками» особисто для мене було цінним тому, що у своїй практиці викладання теми Голокосту розмову з дітьми про страшну трагедію розпочинаю частіше саме з алегоричної мови мистецтва, і вже зацікавивши учнів художньою роботою, світлиною пам'ятника, книгою чи фільмом на тему Катастрофи, поступово вводжу їх в історичне тло події. Тому природно, що більшість моїх учнів, які цікавляться темою, на конкурс «Історія і уроки Голокосту» подають саме творчі роботи.

Цього року на конкурс були представлені художні роботи трьох моїх учениць — Довжук Анни, Самойленко Анни та Бунаєнко Каріни. За роботу «Діти Авраама» та триптих «Зниклі» Самойленко Анна посіла I місце в секції «Художні роботи». Ідейний задум триптиху, що складається з картин: «Ромське весілля», «За п'ять кроків до неба» та «Забуті могили» — відтворити історію

ромського табору, який зник внаслідок реалізації нацистської політики щодо рас, які вважалися неповноцінними, та нагадати всім про цінність людського життя незалежно від національної приналежності, політичних поглядів чи релігійних переконань. Анна Довжук та Бугаєнко Каріна у своїх роботах намагалися переосмислити тему Голокосту, використовуючи кращі ідеї у творчості художників Марка Шагала і Зиновія Толкачова, літературні твори Бродського, його критиків та відомі біблійні сюжети. Адаже не існує тематичної замкнутості на будь-якому виді мистецтва, будь-то література, музика чи живопис. Вічні питання, що піднімаються письменниками в творах, пронизують і живописні полотна, і музичні шедеври. Живопис може бути не менш багатозначним, ніж мистецтво слова. Саме тому під час захисту мої учениці намагалися пояснити, що впливало на створення їхніх робіт, які думки і почуття вони втілили у своїх творіннях.

Можу лише уявити, наскільки складним було завдання у журі творчого конкурсу — встановити переможців, оскільки майже усі дитячі роботи неповторні і виконані на високопрофесійному рівні, про що зазначено у рецензіях. Але в окремих конкурсантів та їхніх наукових керівників чомусь виникло питання про доцільність та етичність використання літературних творів та художніх полотен вже відомих митців для створення художніх учнівських робіт на конкурс. Це викликало дискусію.

Голова журі творчого конкурсу в секції художніх робіт, директор київського Музею Шолом-Алейхема, Ірина Борисівна Клімова під час заняття «Відображення теми Голокосту в образотворчому мистецтві» вирішила дилему так: «Художник не живе у вакуумі. Його можуть надихати роботи інших художників», підтвердивши таким чином право конкурсантів користуватися досвідом попередніх поколінь. Я погоджуюсь з Іриною Борисівною. Адаже на зустрічах під час попередніх конкурсів вона неодноразово наголошувала, що відображення теми Голокосту на полотні вимагає знань, досвіду і делікатності. І цього року Ірина Борисівна говорила, що зображати дійсність Голокосту — розстріли, смерть тощо — неделікатно, наводячи, як приклад, висловлювання одного з героїв роману Сомерсета Моєма «Театр», Майкла Госселіна, про те, що справжнє горе потворно, справжні страждання потворні. Отже, зображення сцен насилля та смерті неделікатне. Що ж залишається зображати дітям у такому разі, якщо Голокост — це втілення смерті і страждань? Лише символи. Але скільки їх? — Вагони, табірні бараки, смугасті піжами, Маген Давид, труби з димом, яри та ями... За багато років існування конкурсу ці символи використовувалися для створення художніх образів вже безліч разів, і щось нове, неповторне створити стає дедалі важче. Тому, чим глибше дитина занурена не лише в історичну складову теми Голокосту, а й у літературу, кіно, музичне і художнє мистецтво, присвячене темі Шоа, чим глибше дитина знає тисячолітню історію, культуру і традиції єврейського народу, тим цікавішими і оригінальнішими будуть її художні роботи. А досвід відомих художників, які осмислювали тему Голокосту у своїй творчості, є одним із засобів емоційно-образного впливу і стає для художника-початківця тією першою сходинкою, з якої починається політ його власної фантазії та творчості. Щоб розкрити зображене ними на полотні, учні мають можливість під час захисту-презентації розповісти і продемонструвати, як ідеї,

погляди інших митців впливали на їхнє уявлення про Голокост, та якими мотивами користувалися юні творці для створення власних робіт, а літературний матеріал, що використовується під час захисту роботи, сприяє розкриттю своєрідності живописного твору. Та в даному випадку мої думки з цього приводу розходяться з думками Ірини Борисівни Клімової. Бо на запитання одного з конкурсантів: «Чи завжди потрібно коментувати, що зображено в учнівській роботі?», вона відповіла, що це є умовою конкурсу, але не є обов'язковим, адже художня робота має жити своїм життям, окремим від автора. Я і погоджуюсь, і не погоджуюсь з Іриною Борисівною. Дійсно, кожна людина, дивлячись на полотно художника, бачить щось своє, відкриває інколи те, що не розгледіли інші люди, і необов'язково для цього знати, що саме намагався сказати автор. Але, в той же час, відвідуючи виставкові чи музейні зали з художніми шедеврами, я неодноразово стикалася з тим, як екскурсоводи розповідають про історію створення того чи іншого полотна, пояснюють зображене, таким чином розкриваючи для глядача таємниці, які, можливо, він сам би ніколи не довідався і не розгледів би. Та конкурс «Історія і уроки Голокосту» тим і прекрасний, що тут кожен має право на вільне висловлення власної думки, будь то учень, вчитель чи член журі.

На завершення я хочу звернутися зі словами подяки до усіх членів журі та організаторів конкурсу за неупередженість в оцінках, чесність і порядність! А усім конкурсантам та їхнім керівникам бажаю нових ідей, натхнення і творчої наснаги, бажання працювати над темою і спрямовувати свої зусилля на те, щоб цей світ зробити хоч трохи кращим!

*Анна Сизова,
вчитель історії, м. Первомайськ,
Миколаївська область*

* * *

Історію неможливо повернути назад, але необхідно розповідати про неї правду. А для цього необхідно зрозуміти і усвідомити світову історію ХХ сторіччя, історію Другої світової війни, історію Голокосту. Необхідно зрозуміти, що Голокост не лише єврейське питання. Необхідно зрозуміти, що без знання історії Голокосту неможливо зрозуміти причини сучасних геноцидів і зупинити фашизм, що відроджується...

Дуже важливо, щоб це зрозуміла молодь... Тому величезне спасибі Українському центру вивчення історії Голокосту за те, що 17 років поспіль проводить Міжнародний

Учасники учнівського конкурсу «Історія і уроки Голокосту»

конкурс учнівських робіт «Історія і уроки Голокосту» і дає змогу школярам зануритись у минуле і побачити там як застороги, так і приклади для сучасності, навчитись думати, аналізувати і переосмислювати історіографічні та світоглядні стереотипи.

Через рік Конкурс досягне свого «повноліття» так само як і молоді люди, які маючи досвід участі у проектах Центру, переконаний, зможуть подолати наявний у нинішньому українському суспільстві конфлікт різних історичних пам'ятей.

Як науковий керівник учнівських проектів, я беру участь у Конкурсі з 2009 року. На фінал, як керівник групи, приїздив уперше. Радує те, що другий рік поспіль до участі в Конкурсі долучаються мої колеги з Козівської ЗОШ І–ІІІ ст. № 2.

XVII Всеукраїнський конкурс учнівських робіт «Історія і уроки Голокосту» ім. І.Б. Медвинського, який цього-річ відбувся з 19 по 21 травня в Пуці-Водиці, як завжди, проходив у атмосфері доброзичливості й поваги. Хотілося б підкреслити, що доброзичливість є головною рисою цього конкурсу. І члени журі, і наукові керівники, і конкурсант ставились один до одного з теплом та повагою. Відчувалося, що в аудиторії зібралися люди, захоплені однією великою справою, від спільних зусиль кожного з яких залежатиме, наскільки толерантним, неупередженим до стереотипів, здатним протистояти ксенофобії та антисемітизму буде українське суспільство.

А. Подольський при відкритті Конкурсу справедливо зазначив, що всі присутні — уже переможці, адже потрапили на фінал форуму за результатами прикпіливого відбору.

Мені дуже імпонує сам формат проведення захисту наукових робіт. Усі учасники були поділені на секції: Секція 1. Історія Голокосту. Регіональні дослідження. Різні форми опору політиці голокосту. Порятунком євреїв в умовах Голокосту. Праведники народів світу. Художні творчі роботи. Секція 2. Історія Голокосту. Регіональні дослідження. Особливості долі різних груп у період Голокосту. Геноцид ромів. Історична спадщина та вшанування пам'яті про Голокост. Літературні творчі роботи та кіно.

Як наукові керівники, так і конкурсант мали можливість бути присутніми на захисті, ставити запитання, брати участь у дискусіях та обговореннях. До перевірки наукових робіт залучено потужний науковий потенціал. Про це свідчать ґрунтовні й об'єктивні рецензії на роботи.

Позиція журі була толерантною та виваженою. Це були радше поради, ніж критика.

Для мене Конкурс приніс нові враження, нові знання, нові знайомства. Приємно було спілкуватися з колегами із Білорусі та Молдови.

Під час конкурсу раціонально використовувалась кожна хвилинка.

Для учнів було проведено квест «Тайнопис єврейської культури», який дуже сподобався дітям.

З вчителями було проведено не менш цікаве заняття «Робота пам'яті і робота з пам'ятниками».

На конкурсі знайшовся час і для презентації віртуальної виставки «Бабин Яр: пам'ять на тлі історії» та альбому каталогу до виставки, і для змістовної лекції «Відображення теми Голокосту в образотворчому мистецтві».

Багато думок і емоцій викликав захист художніх творчих робіт. Вражає контраст між віком авторів і тим, як вони в своїх роботах відобразили тему Голокосту, тему, яку важко осмислити і значно більш зрілим майстрам. Юні колеги довели, що про людську трагедію, про горе, про жахи війни, про жорстокість можна розповідати просто, не подитячому мудро. Багато робіт виконано майстерно, очевидна професійна підготовка авторів, хоча вони лише учні загальноосвітніх шкіл. Дітей хвилювала тема Голокосту, і вони висловили свої думки, почуття, емоції з безпосередністю, наївністю самодіяльних майстрів.

Усі учасники конкурсу були щасливі й задоволені. Велике спасибі організаторам за цікаву і змістовну програму та сприятливі умови перебування (проживання, харчування), а найбільше за отримані подарунки — навчально-методичну літературу з цієї проблеми, яка допоможе нам ще глибше досліджувати ці трагічні сторінки нашої історії.

Слід зауважити, що конкурс, який має статус всеукраїнського, насправді давно став міжнародним, адже традицією останніх років стало запрошувати дослідників з Білорусі та Молдови.

Висловлюю щире вдячність УЦВІГ за можливість бути присутнім на такому форумі і маю надію, що наступного року конкурс буде не менш цікавим та змістовним.

*Василь Маркусь,
методист Козівського РМК,
вчитель-сумісник Козівської ЗОШ І–ІІІ ст. № 1,
Тернопільська область*

ПЕРЕМОЖЦІ XVII ВСЕУКРАЇНСЬКОГО КОНКУРСУ УЧНІВСЬКИХ РОБІТ «ІСТОРІЯ І УРОКИ ГОЛОКОСТУ» ім. І. Б. МЕДВИНСЬКОГО

За результатами конкурсу призерами стали: в секції «Науково-дослідні роботи»:

1 місце: *Мурадян Мхітар*, 10 клас, Новокосятинівська ЗОШ І–ІІІ ст., «Геноциди ХХ століття. Порівняльний погляд (на прикладі геноциду вірмен і Голокосту)», наук. керівник О. Більченко

Козел Поліна, 10 клас, Новгород-Сіверська гімназія ім. К. Д. Ушинського, Чернігівська обл., «Залишатися людиною», наук. керівник Силенок В.

2 місце: *Малінко Гліб*, 10 клас, Спеціалізована ЗОШ І–ІІІ ступенів № 61 Шевченківського району м. Києва, «Висвітлення трагедії Голокосту в провідних сві-

тових ЗМІ (40-ві роки ХХ ст. та сучасність)», наук. керівник Лімонова О.

Кривко Катерина, 10 клас, Деражненська ЗОШ І–ІІІ ступенів, Рівненська обл., «Історія Голокосту в контексті села Деражне», наук. керівник Ланюш Л.

3 місце: *Бушло Віолетта і Гончарова Юлія*, 9 клас, гімназія №19 м. Мінська, «Благовщина — місце масового уничтоження людей: история и современность», наук. керівник Чупик Данута

Грабова Анастасія і Легка Христина, 8 клас, Козівська ЗОШ І–ІІІ ст. № 1, смт. Козова, Тернопільська обл., «Свої та чужі: збереження єврейської спадщини в Східній

Галичині (на прикладі м. Тернополя, м. Бережан, м. Підгайці та смт. Козови)», наук. керівник Маркусь В.

Секція «Художні роботи»:

1 місце: *Самойленко Анна*, 11 клас, Первомайський НВК, «ЗОШ I–II ст. № 15 — колегіум», м. Первомайськ, Миколаївська обл. Триптих «Зниклі», наук. керівник Сизова А.

2 місце: *Дочка Вікторія*, 11 клас, Доманівська ЗОШ I–III ступенів № 2 Доманівської районної ради Миколаївської області, «Подорож у безсмертя», наук. керівник Пишна Л.

3 місце: *Альховик Євген*, 9 клас, Кам'янсько-Дніпровська районна гімназія «Скіфія», робота «Надія в

руках», наук. керівник Олененко Л.

Секція «Літературні роботи»:

1 місце: *Мазур Ольга*, 10 клас, Шаргородська районна гімназія, Вінницька обл., «Життя після смерті (спроба реконструкції другої частини щоденника Анни Франк, який ніколи не був написаний)», наук. керівник Бурдинський Ю.

2 місце: *Карпушина Лада*, 11 клас, Яснозірська ЗОШ I–III ступенів Черкаської районної ради Черкаської області, фільм «Танго над Уманською ямою», наук. керівник Дворник Н.

3 місце: *Дорофтей Анастасія*, СШ ОРТ № 41, м. Чернівці, Відеофільм «Зельма Меербаум — Айзінгер «Не встигла дописати...», наук. керівник Каримова А.

НАУКОВІ ПОДІЇ

IV ВСЕУКРАЇНЬСЬКА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ «ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ В ТЕОРЕТИЧНОМУ ТА ПРАКТИЧНОМУ ВИМІРАХ» (Рівне, березень 2017 р.)

Політика пам'яті: стосується кожного

Цими словами можна охарактеризувати коло проблем, котрі розглядали наприкінці березня у Рівному на IV Всеукраїнській науково-практичній конференції, присвяченій темі «Національні меншини і колективна пам'ять титульних націй: дилеми (не)забуття».

Така складна тематика була обрана не випадково, оскільки вона стосується кожного з нас — як українців, так і представників національних меншин. Одвічне питання «Хто ми?» є постановкою більш універсальної проблеми, що постає на межі взаємозв'язку колективної та особистісної ідентичностей.

У роботі конференції взяли участь науковці та експерти у сфері політики пам'яті з понад десяти регіонів України. Організаторами заходу виступили ГО «Мнемоніка», Рівненський державний гуманітарний університет, Український центр вивчення історії Голокосту, Фонд імені Рози Люксембург. До конференції долучилися представники телеканалу «ATR», Українського інституту національної пам'яті,

Музею історії міста Києва, Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені Івана Кураса НАН України, державної установи «Енциклопедичне видавництво», Інституту української археографії та джерелознавства імені Михайла Грушевського НАН України, вищих навчальних закладів Києва, Львова, Луцька, Івано-Франківська та інших міст, що свідчить про широке зацікавлення проблематикою політики історичної пам'яті в Україні.

Тематика доповідей стосувалася різноманітних теоретичних та практичних аспектів реалізації політики пам'яті як в Україні, так і в Польщі, Чехії, Туреччині, Росії, Іспанії, Ізраїлі, Руанді, СРСР.

Під час конференції її учасники ознайомилися з новою термінологією, якою послуговується сучасна наука у вивченні взаємовпливів між пам'яттю національних меншин та колективною пам'яттю титульних націй. Цілковитим відкриттям для деякого можуть стати сучасні наукові інтерпретації таких дефініцій, як «пост-пам'ять», «пам'яттєва травма», «пошкоджена самість», «пам'яттєвий карантин», «індексація пам'яті», «героїзація пам'яті», «віктимність», комплекс «колективної провини» тощо.

Серед позитивних здобутків українського досвіду формування політики пам'яті було визнано цілісне стратегічне бачення необхідності поступового включення окремих пам'ятей національних меншин у загальноукраїнський простір колективної пам'яті. На думку ініціатора конференції, професора Максима Гона, «в українців, починаючи з 90-х років, формується автопортрет жертви тоталітарної системи, що сприяє оцінюванню себе як титульної нації поряд з іншими націями-жертвами, котрі мали подібну долю, — євреями, кримськими татарами, поляками. Українська нація таким чином поступово розпочинає поєднувати пам'ять титульної нації з пам'яттю національних меншин». Наприклад, за висновками Віталія Нахмановича, в Україні

«трагедія Бабиного Яру традиційно відзначається як трагедія не тільки єврейського народу, а й українського, ромського й інших». Це дає змогу кожному вкласти свій сенс у ці події. Оцінюючи перебіг відзначення 75-х роковин масових розстрілів в Україні, дослідник наголосив на потребі застосування більш системних форм підготовки та організації проведення цього заходу в майбутньому.

Серед недоліків українського досвіду реалізації політики історичної пам'яті було названо той факт, що нині пам'яті національних меншин все ж знаходяться на маргінесі колективної української пам'яті. За спостереженнями професора Максима Гона, «представлення історії національних меншин, скажімо, у підручниках з історії для вишів практично немає». Так, формуючи комплексний образ, наприклад, поляків в українській історії, часто-густо автори подібних підручників переносять історичні образи з часів попередніх поколінь у площину аналізу сучасних проблем. У такий спосіб образ поляків, зазвичай, сприймається перекручено — крізь призму накладання образ за спроби розчленування етнічних українських територій у вигляді формування образу жертви зі сторони дій сусідньої нації. Причини такої ситуації, на думку науковців, можна вбачати у надмірних проявах націоналістичного способу мислення, який може виключати ідею інклюзивної моделі пам'яті щодо спільної історичної долі.

Слушними виявилися також рекомендації щодо можливого використання зарубіжного досвіду в побудові української моделі пам'яті. На думку професора Алли Киридон, «саме у трансформаційному суспільстві виникає різке розкриття пам'ятей, виплеск спогадів про «травму», що зумовлюють потребу в подальшому активному перетлумаченні минулого». Тому трансформаційний досвід інших перехідних держав надзвичайно корисний для України.

Не оминули дослідники також й тематики реалізації геноцидів щодо різних національних груп на території

України, котрі, сформувавши певні «травми пам'яті», потребують відповідного «лікування» шляхом безперервного міжпоколінневого діалогу.

Як вдало зазначив професор Сергій Римаренко, «сьогодні в українському суспільстві проходять переломні моменти соціально-культурної трансформації, відбуваються зміни у колективній та індивідуальній самосвідомостях». Це пов'язано, на думку дослідника, з поступовим зміщенням протистояння від лінії «між україномовним Заходом та російськомовним Сходом» до лінії «між російськомовним Дніпром та російськомовним Донецьком».

Учасники конференції присвятили увагу також аналізу сучасних українсько-польських візій минулого та їхніх інтерпретацій у публічному просторі двох народів; проблем, пов'язаних із відповідальністю за осквернення місць пам'яті, чи продукуванню некоректних висловлювань в оцінці подій спільного минулого.

На основі матеріалів конференції заплановано надрукувати збірник. Сподіватимемось, що він стане в нагоді українським політикам, котрі потребують нового об'єктивного осмислення практичних моделей вирішення проблем політики пам'яті.

У сучасних умовах варто шукати шляхів реалізації, якщо не інклюзивної моделі пам'яті, то хоча б толерантної моделі, формувати ідею створення спільного майбутнього, у якому всі пам'яті були б інкорпоровані у єдину колективну пам'ять титульної нації.

Оцінюючи значення проведеного наукового заходу потрібно додати, що ще багато тем у сфері політики пам'яті потребують обговорення та переосмислення, що повинно стати продуктивним надбанням подібних заходів у майбутньому.

Віталій Лесняк,

Українсько-польський союз імені Томаша Падури

Джерело: www.monitor-press.com

ОСВІТНІЙ КУРС ДЛЯ СТУДЕНТІВ, АСПІРАНТІВ ТА МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ «ГЕНОЦИД ЄВРЕЇВ ЄВРОПИ: ІСТОРИЧНА ПЕРСПЕКТИВА ТА ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ» (Київ — Берлін, травень — листопад 2017 р.) Семінар у Києві

26–28 травня 2017 року проходив перший етап Освітнього курсу: науково-методичний семінар в Києві. 15 учасників з Києва, Львова, Дніпра, Івано-Франківська, Хмельницького, Харкова, Рівного брали участь в інтенсивній програмі, що складалась з лекцій, обговорень, екскурсій та представлення власних дослідницьких проектів. Наразі розпочався етап дистанційного навчання, що триватиме протягом червня — серпня. Організаторами курсу є Український центр вивчення історії Голокосту спільно з Музеєм та Меморіалом «Будинок Ванзейської конференції» за підтримки Посольства Німеччини в Україні. Пропонуємо Вашій увазі відгуки учасників семінару.

* * *

Від часу, коли у 2015 році мені довелося бути учасницею освітнього курсу, що його організовує щорічно УЦВІГ разом із Будинком Ванзейської конференції та Посольством Німеччини в Україні, я вважаю його одним із найважливіших неформальних освітніх проектів в сфері меморіальної культури та вивчення історії Голокосту.

Цього року я виступаю координаторкою курсу, і це новий і цікавий досвід для мене і разом з тим набагато біль-

ше відповідальності за кінцевий результат. Чи буде корисною програма, чи збагатить вона дослідницькі інтереси та знання учасників, чи працюватиме відібрана група якісно та відповідально? Ці питання хвилювали мене перед початком нашої роботи.

Треба сказати, що мої очікування виправдалися у повній мірі. Програма справді була насиченою — знайомство учасників та представлення їхніх досліджень, лекційна частина, присвячена політиці пам'яті та пропаганді (Анатолій

Відкриття семінару в Києві, в Бібліотеці для дітей ім. Т. Шевченка

Подольський), колаборації (Андрій Усач), проблематиці військовополонених та участі жінок у Другій світовій війні (Тетяна Пастушенко) та відвідування місць пам'яті тоталітарних режимів. Цього року ми підбрали групу з різноманітними темами досліджень і зацікавлень, думаю, що для багатьох учасників теми їхніх колег були новиною. Разом з тим запропоновані нами лекції очевидно стали в нагоді для певної систематизації і поміщення цих тем у загальніший контекст дослідження історії Голокосту та меморіалізації періоду тоталітарних режимів.

Рада, що для багатьох учасників ми вперше відкрили такі місця як Бабин Яр та Биківнянські могили або відкрили їх з нового боку. Обидва ці заповідники очевидно не є наразі центральними місцями національного меморіального наративу, тема складного тоталітарного минулого ще потребує кваліфікованого опрацювання. Музей історії України в Другій світовій війні зараз переживає складний процес трансформації наративів і кожна екскурсія дозволяє це простежити — щоразу, коли приходиш в музей після певної перерви, можеш бачити певні зміни.

Впевнена, що і друга частина курсу, що відбудеться в Берліні у вересні, збагатить дослідження наших учасників, надасть їм багато поживи для роздумів і та зробить їхню наукову та культурну роботу ще плідніше.

*Світлана Осипчук,
к.і.н., викладачка НТУ «КПІ»,
координаторка проектів Українського центру
вивчення історії Голокосту, м. Київ*

* * *

Комеморація травматичного минулого лишається важкою і контрверсійною темою, а також полем для змагання різних парадигм пам'яті і різних, часами взаємовиключних, груп жертв. На відміну від самовідданої боротьби, військових триумфів і революційних перемог, які легко стають основою для побудови національного міфу, травматичне або ганебне минуле не дає можливості зручно вбудувати його в героїчний історичний наратив.

Моя участь в семінарі УЦВІГ була мотивована можливістю більше дізнатися про те, як проблеми «складної» комеморації вирішуються на теренах України. Окрім можливості послухати лекції і глибше зрозуміти контекст по-

дій Голокосту, дуже важливою частиною освітньої програми для мене стало відвідування місць пам'яті, а саме Бабиного Яру і Биківнянських могил.

На прикладі Бабиного Яру видно, як бажання змінити ландшафт пам'яті, затерти, знищити пам'ять про трагедію матеріалізується в зміні фізичного ландшафту теренів самого Яру і призводить до нової трагедії.

Комеморація тут являє собою нагромадження пам'яток, не узгоджених між собою, які часто репрезентують конкуруючі наративи пам'яті і при більш детальному вивченні можуть також працювати як музей історії комеморації як такої.

Наприклад, пам'ятник «радянським громадянам та військовополоненим солдатам і офіцерам Радянської армії, розстріляним німецькими нацистами у Бабиному яру» 1976-го року є монументальним, величним, тяжіє своєю масою над ландшафтом парку — тобто це типовий приклад комеморативного мистецтва свого часу.

Цікаво, що єдине світло, яке є поблизу — масивні прожектори, які світять на нього знизу. Світла для комфорту відвідувачів проектом не передбачено, як і лавочок або смітників. Це пам'ятник, який не передбачає взаємних відносин і спільного часу з тими, хто міг би прийти до нього. Сучасний пам'ятник Олені Телізі, який з'явився тут в 2016-му році, — це вже невеличкий сквер, де можна проводити час. Він є частиною урбаністичного простору і не ігнорує більш приземлених потреб своїх відвідувачів — знаходиться в безпечному освітленому просторі, сидіти, відпочивати, викинути сміття в урну.

Екскурсія теренами Бабиного Яру

Фактично Бабин Яр функціонує не як парк пам'яті, а як парк відпочинку. Ми можемо побачити людей, які там бігають, гуляють з дітьми і собаками, розпалюють на більш диких теренах багаття, роблять шашлики. У день наших відвідин на сцені неподалік від «Алеї Мучеників» відбувався дитячий концерт.

З одного боку, це легко сприймати як продовження намагання радянської влади перетворити Яр на розважальний центр, щоб таким чином знищити травматичну пам'ять, вичистивши всі її сліди з фізичного ландшафту.

З іншого — це місце вже фактично функціонує як парк, люди гуляють, відпочивають, використовують його для своїх потреб, серед яких потреба комеморації пам'яті загиблих не є головною і може бути відсутнє взагалі.

На мою думку, це виникає не стільки з їх неосвіченості, відсутності знання про це місце (особисто я вважаю, що 30 пам'ятників на терені одного парку є більш ніж достатньою кількістю для того, щоб випадковий відвідувач зміг зрозуміти, що він знаходиться на місці, яке має трагічну історію), але з самої людської природи — людям просто притаманне бажання жити, дихати, залишатись живими і справжніми.

Звичайно, межі прийнятної поведінки мають бути чітко окресленими і прописаними. Зрозуміло, що на місця поховань не можна, наприклад, залазити — але було б дивно очікувати, що відвідувачі, перебуваючи на теренах величезного Бабиного Яру, будуть весь час поводитися так, ніби вони знаходяться на кладовищі і щойно понесли важку особисту втрату, навіть якщо б це вдалося прописати в правилах поведінки.

На мою думку, Бабин Яр, в якому люди гуляють і відпочивають поруч з пам'ятниками розстріляним в ньому людям, має радше сприйматися як метафора співіснування зі складною історією, ніж як ілюстрація неповаги до померлих.

Людям не можна наказати відчувати скорботу, або принаймні зробити це в скільки-небудь ефективний спосіб. Сприйняття і розуміння важливості цього місця і його трагічної історії не може виникати за наказом — а тільки в результаті роботи емпатії. Як її викликати — це окреме складне питання.

На мою думку, тут потрібен комплексний підхід, освітні заходи, апелювання до цінностей, які є універсальними і зрозумілими, а також залучення особистих історій — наприклад, можна зробити екскурсію слідами якоїсь однієї реальної людини, яка загинула в Яру, особисто пройти її останню дорогу від дому до Яру.

Цифри в кількості загиблих не дуже добре допомагають зрозуміти те, що сталося, бо залишаються абстрактною категорією, а от історії про живих людей, які мали ім'я, певні звички і плани на майбутнє — так.

Іншим місцем пам'яті, який ми відвідали, був меморіальний комплекс «Биківнянські могили».

Меморіал жертвам сталінських репресій в с. Биківня

На відміну від Бабиного Яру, «Биківнянські могили» — це офіційний меморіал заради офіційних церемоній. Поруч з ним навіть немає зупинки міського транспорту,

отож, відвідувачі можуть туди потрапити або власним транспортом, або у складі офіційної делегації під час урочистих заходів. Я провела міні-опитування серед своїх київських друзів — виглядає так, що там були або журналісти, або люди, які напряду працюють з темою трагедії. Також досить мало людей взагалі знає про таке місце.

Мою увагу також привернув той факт, що, незважаючи на присутність великого офіційного пам'ятника, родичі продовжують приносити портрети загиблих з іменами, вішати їх на дерева, приносити до цих дерев свічки і квіти, в'язати стрічки (так як це було до його появи) — тобто, схоже на те, що, можливо, їх потреба в комеморації не є задоволеною до кінця.

Варто відмітити, що з огляду на майже повну відсутність випадкових відвідувачів, питання припустимої поведінки на терені поховань не виникає. (Окрім нас за час екскурсії ми помітили лише велосипедистів на спортбайках, чия траса випадково пролягала через меморіал).

Дозволю собі припустити, що існує певний зв'язок з віддаленістю місця меморіалу, неможливістю натрапити на нього під час щоденних переміщень містом і тим, що трагічні події, яким він присвячений, не дуже відомі серед широкого загалу.

Незважаючи на пов'язані з цим складнощі, на мою думку, місце пам'яті має залишатися частиною публічного простору, тому що саме різноманітні інтеракції з тими, хто з різних причин знаходиться поруч з ним, допомагає зберегти подію, якій воно присвячене, в публічній пам'яті.

Радикальним і неприйнятним для більшості, але від того ще більш цікавим прикладом інтеракцій з місцями пам'яті може бути популярна в минулому році гра Pokemon Go, у якій гравці ловлять покемонів, створінь, які з'являються в доповненій реальності фізичного простору міста. Покемони з'являються поруч з так званими покестопами — певними місцями, взятими з локальних мап. Покестопи — це зазвичай якісь пам'ятки, в грі покестоп присутній як фото, назва і короткий опис місця, до якого він прикріплений. У Варшаві покестопами є, наприклад, мури гетто й більшість пам'ятних місць, пов'язаних з Другою Світовою, Катинською трагедією і так далі, в Німеччині на штотлперштайнах також є покестопи.

Незважаючи на контрверсійність цієї практики — гравець, наприклад, має покрутити пальцем мури гетто або пам'ятник Варшавському повстанню, щоб отримати певні речі, які допоможуть йому спіймати більше покемонів, що може сприйматися також як неповага до пам'яті загиблих — ця взаємодія з місцями пам'яті, яка не є метою гри і залишається як би в тлі, допомагає гравцям дізнатися про них більше, навіть якщо вони взагалі не цікавляться локальною історією і є байдужими до неї.

Коли гра щойно з'явилася, польські гравці писали на форумах, що вони з подивом і захватом відкривають для себе складну і трагічну історію Варшави, і що вони, хоча й народилися і виростили в цьому місці, раніше не звертали на пам'ятники жодної уваги, аж поки не почали крутити їх пальцями як покестопи. Треба зазначити, що йдеться також і про дуже молодих людей, привернути увагу яких до історії є надзвичайно важливою і важкою задачею. (Питання того, які способи є прийнятними для заохочення до інтеракції з місцями пам'яті, звичайно, залишається відкритим).

Хочу подякувати організаторам за надзвичайно цікаву і насичену лекційну програму, а також надання можливості познайомитися з місцями пам'яті у професійному колі, що наштовхнуло мене на ці роздуми.

*Лія Достяєва,
Познань*

* * *

[...] Найбільше мене вразили теми, з якими молоді науковці прийшли на заняття. Вони охопили різноманітні сфери суспільно-політичних, журналістських, історико-культурних, літературних та інших досліджень. З деякими дослідницькими темами перетиналися і теми моїх попередніх та актуальних досліджень, зокрема роль духовенства у ставленні українців до певних національних меншин, зокрема євреїв та поляків; євреї та більшовицький рух, зокрема під час політики НЕПу; європейський політичний досвід щодо єврейства у післявоєнні роки; герої та антигерої Голокосту, роль національності та соціального стану у переслідуванні конкретних етнічних груп; інструменталізація колективної пам'яті та психологічна лінія кат — жертва; примусова праця тощо.

[...] Образ жінки-жертви (без акцентування на її національності) як об'єкт дослідження у «маскулінній» історії України, є досить новаційними та конструктивним. Саме такі наукові концепти покликані змінити постсоціалістичні традиції в написанні нової історії України.

*Назарій Гуцул,
Юстус-Лібін-Університет Гіссен*

* * *

У перший день курсу в мене склалось уявлення про поточні проблеми дослідження Голокосту та меморіалізації пам'яті його жертв в Україні та на пострадянському просторі в цілому. Лекція п. Анатолія також надала підставу для роздумів у вигляді посилань на доволі значне коло історичних робіт, які бажано опрацювати. Ввечері відбувся перегляд фільму «Прощайте, пане Шварц», який розповідає про долю нащадків єврейської родини, яка пережила Голокост. Наскрізною темою кінострічки є формування у людини образу про минулі події, тобто створення індивідуальної пам'яті. Як з'ясувалось, не останню роль у цьому відіграло існування «місць пам'яті», в просторовій сфері яких і складається уявлення про часову приналежність себе до історії.

[...] З відвідування цих місць можна винести багато висновків щодо державної політики пам'яті та нашого минулого, яке ця політика мала б доносити до широких верств населення. По-перше, нині на пострадянському просторі відбувається зміна наукових поглядів щодо комеморації жертв тоталітарних режимів та наслідків політики пам'яті радянського періоду (змінюється та збагачується термінологія, засуджуються злочини тощо). По-друге, нинішня державна політика у сфері пам'яті все ще несе в собі рудименти радянського спадку, таку собі історичну традицію, пов'язану з «надто тісною» співпрацею наукових установ та владного апарату. Хоча, і на це слід звернути увагу, певні зрушення мають місце як в першому (пожвавлення наукових досліджень), так і в другому (частковий відхід від національної історіографії, зменшення кількості випадків обслуговування замовлень влади тощо) випадках.

[...] Участь в даному освітньому курсі мотивує продовжувати розвиватись в професійному плані, адже історичний процес завжди мене приваблював наявністю власної логіки розвитку. Кожен історик бачить її по-своєму, але, при формуванні сучасного гуманістичного суспільства неможливо обійтись без досвіду трагедій ХХ ст. Фраза Цицерона «Historiaestmagistravitae» все ще має сенс.

За ці три дні організатори зробили так, що ми не тільки збагатились в науковому плані, а й відчули, наскільки загальнолюдські цінності мають впливати на сучасне суспільство та історичну науку зокрема.

*В'ячеслав Шеремет,
Дніпровський національний
університет ім. Олесь Гончара*

* * *

Першим місцем відвідин став національний історико-меморіальний заповідник Бабин Яр. Саме цей меморіал справив на мене найбільш сильне враження. Емоції переповнювали мене під час перебування на території заповідника. Жахливо було знаходитися на тому самому місці, де людей вбивали тисячами. Важко уявити, що коїлося в душі людини, яка розуміла, що йде на смерть і не має іншого вибору. Сльози наверталися на очі, коли я чула від екскурсовода історії про дивовижні врятування з цього пекла простих людей, іноді навіть дітей. Але таких випадків, на жаль, були лише одиниці. Вихід з цього пекла був неможливим... І, знаєте, у голові під час проведення екскурсії було лише одне питання: як люди здатні були скоїти такий нелюдський злочин? Звідки в людини стільки злості й ненависті? Невже наказ керівництва може послугувати приводом до знищення тисяч людей і навіть до прояву у цьому ініціативи? Як я не намагаюсь, але все ніяк не можу збагнути цього.

Наступна екскурсія нас чекала в меморіальному комплексі «Биківнянські могили», величезному за площею місці, про яке знали дуже невелика кількість учасників освітнього курсу через його територіальну недоступність. Останнім місцем нашого візиту став Національний музей історії України в Другій світовій війні. Величне місце, осередок пам'яті і зберігання історичного масиву. Особливо мене вразила експозиція, присвячена

*Учасники семінару в Національному
Музеї історії України у Другій світовій війні*

пам'яті загиблих: зала, стіни якої оповиті фотокартками загиблих під час війни, а посередині — великий стіл з повістками про їхню смерть.

Вікторія Лучіна
м. Дніпро

* * *

[...] Обрані для відвідин меморіальні місця — Бабин Яр, «Биківнянські могили» та Національний музей історії України у Другій світовій війни, показали усю складність й трагічність минулих подій передусім для пересічних мешканців. Кожне з названих місць вражає по-своєму: чи то забутістю, односторонністю, непотрібною пафосністю, амбівалентністю (не)сприйняття тощо. [...] Усі підняті проблеми так чи інакше показали дисонанс між тим, що відбулося, і тим, що пропонується пам'ятати на офіційному рівні. Прагнення провести чітку лінію розмежування між «героями» та «зрадниками», між «жертвами» та «катами» вкотре засвідчує хибність такого прочитання складних сторінок української історії, адже ці рамки є дуже слизькими, а один і той же індивід упродовж короткого часу може постати в кількох іпостасях. Тож в багатьох випадках залишається

відкритим питання, що робити із замовчуваними сторонами діяльності конкретних осіб/інституцій тощо, якою повинна (і чи повинна взагалі) бути їхня меморіалізація.

Оксана Хом'як,
Музей історії Києва

* * *

«Не перебільшувати кількість жертв — це принижує пам'ять про них»

Не завищувати свої жертви, не применшувати чужі, не трактувати історію як майданчик для чемпіонату зі спортивної віктимізації. Не абсолютизувати чужу провину, не нівелювати свою. Не підмінювати прикру, непевну правду комфортними й твердими міфами. Не робити з історії політику, спроектовану на минуле. Не виправдовувати, але пояснювати. Разом з тим — не задовольнятися простими поясненнями, не впадати у чорно-білу, гравюрну дуалістичність. Сприймати дійсність у всій її неоднозначності та калейдоскопічності. Пробачати і просити пробачення.

Юрій Мельник,
Львівський національний університет ім. І. Франка

ХАСИДСКОЕ НАСЛЕДИЕ: НОВЫЙ ОБЩИННЫЙ ПРОЕКТ

Одной из программ Украинского центра изучения истории Холокоста в 2017 г. стал проект «Еврейское наследие». Он состоит из серии лекций и экскурсий, посвященных истории хасидизма. Курс лекций читает доктор исторических наук Игорь Туров, давно занимающийся изучением хасидского наследия.

Лекции и экскурсии

Проект адресован, в основном, представителям киевской интеллигенции, желающим ознакомиться с еврейской историей, религиозной философией и мистическими учениями. Среди участников проекта — поэты, писатели, художники.

Одной из задач проекта стал рассказ о еврейском наследии Восточной Европы, сформировавшемся до Катастрофы. Ведь в огне Холокоста погибли не только люди. Во-многом утраченной оказалась культура штетлов, хасидских местечек Украины.

Проект включает в себя не только лекции-беседы по еврейской истории и культуре, но и литературные вечера, посвященные темам лекций. Также частью проекта стали экскурсии в города, ранее бывшие центрами хасидизма.

Лекции проходят в уютном зале киевского музея Шолом-Алейхема, ставшем в последнее время одним из центров еврейской общинной жизни.

Стоит сказать, что на сегодняшний день в украинской еврейской общине немного проектов, сочетающих университетские подходы, просветительство и работу на базе музея. Дополнительной «изюминкой» таких проектов становится знакомство с местами паломничества. Оно позволяет пропустить через себя, прочувствовать материал, услышанный на лекциях.

На сегодняшний день уже состоялась экскурсия в Умань, запланирована поездка в Нежин. Чуть позже состоится еще одна экскурсия по местам хасидского паломничества.

По следам рабби Нахмана

Хотя история рабби Нахмана, скорее всего, являет-

ся известной для читателей, мы вкратце напомним, почему хасиды на Рош ха-шана совершают паломничество в Умань. Нахман был правнуком основателя хасидизма Баал Шем Това. Он вырос в доме Баал Шем Това, который унаследовали его родители. Как известно из исторических источников, детство рабби Нахмана прошло в атмосфере, насыщенной хасидскими преданиями.

В 1810 году рабби Нахман, предчувствуя близкую смерть, решил поселиться в Умани, где за несколько лет до его рождения произошли трагические события периода Колиивщины. Нахман был похоронен на еврейском кладбище рядом с погибшими от рук гайдамаков Гонты и Зализняка.

И надо сказать, что могила рабби практически сразу стала местом паломничества его почитателей, брацлавских хасидов. Сейчас хасидский квартал в Умани стал символом возрождения еврейской жизни в регионе. Возрождения, происшедшего на новой основе с заметным участием израильтян.

Активное паломничество в Умани немного затенило другие исторические центры хасидизма, разбросанные по центральному и даже северным областям Украины.

Отметим, что как один из центров паломничества также известен Нежин. Там на еврейском кладбище похоронен второй Любавичский ребе Дов-Бер Шнеерсон. Он умер в 1827 году.

Массовое прибытие паломников в Нежин позволило еврейской общине города обратиться за помощью к меценатам, выделившим средства на восстановление религиозных объектов.

В 2008 году была отреставрирована нежинская синагога. В 2009 году еврейское кладбище Нежина было

отреставровано при підтримці американського фінансатора Шмула Коэна. На кладбище отреставрували пам'ятник на могилі ребє, провели освіщення і отремонтували ограду.

В Бердичеве на старинному єврейському кладбищі на окраїні міста знаходиться могила одного цадика Леви Ицхака. Он був учеником Дов Бера из Межирича и занимал место раввина в Рычивуле (Польша), Желехуве, Пинске и Бердичеве.

Главная работа цадика «Кдушат Леви» (Святость Леви) оказала заметное воздействие на еврейскую мысль.

В Бердичеве также есть синагога и гостиница для паломников. Евреев в городе сейчас очень мало и наследие некогда известной «еврейской столицы» не очень ощутимо.

Есть и другие места хасидского паломничества в Украине, среди которых можно выделить, например, Меджибож, Гадяч, Сквир.

Феномен Умани

В дни далекие от празднований Рош ha-Шана возле могилы рабби Нахмана в Умани не очень многолюдно. Хасиды не гуляют по всей Умани, доступ в квартал для всех свободный, не видно постов полиции. Обстановка немного более спокойная, чем когда в городе находятся 20, а то и 30 тысяч паломников.

С каждым годом на улицах Умани, расположенных близко к могиле Нахмана, становится все больше вывесок на иврите. В хасидском квартале можно встретить не только религиозных евреев, но и по-светски одетых израильтянок. Он говорят на хорошем иврите, и их ближневосточное произношение звучит немного странно на фоне советской жилой застройки.

Впрочем, довольно многое кажется немного непривычным в хасидском квартале Умани. Хотя с момента появления квартала прошло уже немало лет, но по-прежнему трудно привыкнуть к причудливому сочетанию ивритских вывесок и групп брацлавских хасидов в провинциальном украинском городе. Даже коренные жители в Умани, часто находясь в хасидском окружении, начинают немного говорить на иврите.

Автор этой статьи уже не первый раз приехал в еврейский квартал Умани. Сейчас трудно представить Уманскую улицу Пушкина без хасидов, создавших здесь свою инфраструктуру. В Украине есть и другие места паломничества, связанные с хасидизмом, но только в Умани возник столь колоритный, живущий своей жизнью религиозный еврейский район.

*Юрій Корогодський,
історик, м. Київ*

МІЖНАРОДНІ ОСВІТНІ ПРОЕКТИ

«ЗАХИСТИМО ПАМ'ЯТЬ»: ПРОЕКТ ТРИВАЄ

30 березня — 2 квітня, 2017 у м. Вінниці відбувся поглиблений навчально-методичний семінар для вчителів в рамках проекту «Захистимо пам'ять».

Після успішного завершення пілотного етапу, який проходив у Львівській, Волинській та Рівненській областях проект продовжується на території Вінницької та Житомирської областей і проводиться Українським центром вивчення історії Голокосту Фундація та фундацією Меморіалу вбитим євреям Європи при фінансовій підтримці Міністерства закордонних справ Німеччини та сприянні Міністерство освіти і науки України.

У результаті нового етапу проекту меморіали загиблим євреям постануть у с. Чуків Немирівського району, с. Плисків Погребищенського району, смт Вахнівка та Липовець Липовецького району та смт Самгородок Козятинського району.

Учасниками семінару стали вчителі Вінницької та Житомирської областей, які висловили бажання взяти участь у проекті після відбіркових семінарів, проведених у районах Вінниччини у листопаді 2016 року.

Робота семінару відразу набула конструктивних рис. Учасники висловили сподівання одержати нові знання з теми Голокосту в Україні, познайомитися з методами і можливостями роботи з архівними документами, одержати поради від спеціалістів та дізнатися про досвід колег, учасників попереднього етапу проекту.

Під час семінару Учасники прослухали важливі теоретичні лекції Анатолія Подольського «Різні аспекти та підходи до історії Голокосту. Проблеми хронології та історіо-

графії», «Політика пам'яті та вшанування жертв Голокосту у радянський час. Повоєнний антисемітизм. Зникнення слідів злочину»; Михайла Тягло «Регіональні особливості окупації та Голокосту на теренах Вінниччини та Житомирщини», «Як і де шукати місцевий матеріал. Огляд архівних та інших джерел. Огляд вже зібраних матеріалів в рамках проекту», «Голокост та колаборація населення на місцях (Огляд архівно-слідчих справ за місцями проекту)»; Тетяни Пастушенко «Як збирати усноісторичні свідчення. Методики збору інтерв'ю. Типові помилки інтерв'юера»; попрацювали з різноманітними документами та відео свід-

Заняття проводить Анатолій Подольський

ченнями по темі під час практичних занять з Ольгою Педан-Слепухіною; за допомогою Анни Ленчовської познайомилися з платформою IWalk для використання відео та аудіо свідчень у викладанні історії та вшанування пам'яті жертв Голокосту та геноцидів.

Важливим для розуміння теми Голокосту став перегляд і обговорення документальних фільмів «Назви своє ім'я» режисера Сергія Буковського та «Крик чорнозему» режисера Сергія Череватого.

Програма семінару була цікава та різноманітна. Місцевий краєзнавець Павло Кравченко провів екскурсію «Місця Голокосту та комуністичних злочинів у Вінниці». Учасники побували на місцях масових убивств вінницьких євреїв, відвідали новий музей, створений на місці останків нацистського бункера «Вервольф». Враження від побаченого стали предметом обговорення під час круглого столу «Злочини тоталітаризму та пам'ять про їхні жертви». Також відбулася надзвичайно цікава екскурсія до м. Брацлава, під час якої представниця єврейської громади містечка Фаїна Баришнікова розповіла про історію та культурне життя євреїв Вінниччини до війни та трагічні події Голокосту. Учасники мали змогу відвідати старовинний єврейський цвинтар, синагогу та музей єврейського побуту і одержали відповіді на безліч запитань.

Метою семінару було підготувати вчителів для подальшої самостійної дослідницької роботи разом з учнями по темі Голокосту на Вінниччині. Тому надзвичайно корисною частиною семінару були презентації вчителями-учасниками попереднього етапу проекту їхньої дослідницької роботи на Львівщині, Волині та Рівненщині. Були представлені різноманітні форми збереження та використання пам'яті про події Голокосту в Україні: виставкові експозиції, навчально-інформаційні стенди і буклети, фільми, брошури, карти пам'ятних місць, тощо. «Ветерани» проекту Тетяна Дуда, Людмила Махун, Лілія Стельмашук відповіли на запитання учасників семінару і поділилися багатим досвідом меморіальної діяльності на місцях проекту. Вони розповідали про можливі труднощі і проблеми, які можуть ускладнювати роботу, пояснювали, як можна використовувати дослідження, зроблені під час проекту у навчально-виховній роботі в школі, пропонували ідеї того, що ще можна зробити для виховання сучасних школярів, беручи участь у проекті, розкривали перспективи для вчителів і учнів у разі їх активної участі у проектній діяльності.

Презентація Людмили Махун

Завершувався семінар загальним обговоренням того, як проходить вшанування пам'яті про Голокост в сучасній Україні і як можна провести меморіальні заходи на місцях. Звучали різноманітні рекомендації, відбувалося планування наступних кроків у проекті. Окрім теоретичних та практичних рекомендацій учасники семінару одержали набори літератури, які допоможуть поглибити знання по темі Голокосту, удосконалити методики історичних досліджень та проведення меморіально-освітньої діяльності вчителів і учнів.

Учасники обговорення дійшли висновку, що успіх справи залежить від чіткого формулювання теми дослідження, пошуку різноманітних джерел інформації, включаючи можливість збирання інтерв'ю з місцевими мешканцями, ретельного планування і, головне, вмотивованого особистого ставлення до роботи. Було висловлено вдячність за глибокі теоретичні і практичні заняття, методичні і практичні поради та сподівання на успішну і плідну подальшу співпрацю з Українським центром вивчення історії Голокосту.

Попереду літо, пора, коли є більше часу подумати про вибір тем досліджень, подачу заявок на участь у проекті й запитання, які можна буде поставити в серпні на наступному навчальному семінарі.

*Ольга Педан-Слепухіна,
співкоординаторка проекту «Збережемо пам'ять», м. Львів*

ПРОЕКТ З ПОШИРЕННЯ ОСВІТНІХ МАТЕРІАЛІВ З ПРОТИДІЇ АНТИСЕМІТИЗМУ ТА РОМОФОБІЇ

Останні події в країні — вбивство рома у Вільшанах, виселення ромського табору в Києві напередодні Євробачення, періодичні повідомлення про випадки антисемітського вандалізму, а головне, малий інтерес до цих подій з боку суспільства — вчергове підтверджують те, яку небезпеку в собі несе ксенофобія та нетерпимість. Легко говорити про необхідність виховання толерантності, проте в реальності це вимагає від кожного особистої відповідальності, готовності та вміння розпізнавати такі явища і протистояти їм.

У 2016 році Український центр вивчення історії Голокосту розпочав новий проект для вчителів історії та гума-

нітарних дисциплін українських шкіл в сфері протидії антисемітизму, ромофобії, упередженням та ворожнечі. Цей проект має сприяти поширенню серед методичних рекомендацій та кращих практик з протидії означеним формам ворожнечі як в навчально-виховному процесі в рамках шкільної програми, так і повсякденному житті. 29–30 травня в Білій Церкві відбувся черговий семінар в рамках Проекту з поширення освітніх матеріалів з протидії антисемітизму та ромофобії. Цей семінар став останнім в 2016–2017 навчальному році. Проте сам Проект ще триватиме до кінця 2017 року.

Лекційне заняття у Краматорську

За рік роботи проекту вже відбулось 14 семінарів, що пройшли в Києві, Вінниці, Одесі, Краматорську, Житомирі, Прилуках, Чугуєві, Смілі, Чернівцях, Полтаві, Білій Церкві. У деякі міста тренерів та лекторів проекту запрошували декілька разів. Учасниками семінарів стали більше 350 вчителів історії та гуманітарних дисциплін, шкільних психологів, заступників з виховної роботи, методистів. На семінарах тренери та лектори пропонували заняття та вправи на аналізі стереотипів та упереджень стосовно євреїв та ромів.

Практичне заняття

Проте під час роботи обговорювали й інші прояви ксенофобії та дискримінації: ісламофобії, мігрантофобії, сексизму, ейджизму, гомофобії тощо.

Під час семінару також проводилось соціологічне анкетування учасників. Результати ще опрацьовуються та будуть оприлюднені по завершенню семінару. Проте вже можна помітити, що учасники відзначають збільшення власної поінформованості стосовно різних форм ворожнечі, розуміння походження тих чи інших міфів та упереджень стосовно різних національних, соціальних груп.

Однією з найбільш успішних складових програми семінару стали спеціальні заняття-зустрічі із представниками ромської громади. Особисте знайомство та спілкування із активістами та лідерами ромських громад справило велике враження на учасників. Завдяки цим зустрічам і учасники семінарів, і лідери та активісти ромських громадських організацій змогли познайомитись, обговорити як найбільш розповсюджені міфи та стереотипи, так і домовитись про взаємні дії, спрямовані на вирішення різноманітних питань стосовно заохочення ромських дітей до навчання, спілкування з їхніми батьками тощо.

Також протягом семінарів учасники намагались спільно виробити можливості включення теми проекту до занять та уроків, ділились позитивним досвідом та обговорювали складнощі.

Робота проекту з поширення освітніх матеріалів розрахована на 2 роки і методисти обласних, районних управлінь освіти та інститутів післядипломної освіти можуть замовити в Українського центру вивчення історії Голокосту проведення дводенних семінарів у себе на місцях. Для організації семінару просимо звертатись до Центру за тел. (044) 285-90-30 або електронною адресою: uhcenter@holocaust.kiev.ua

Втілення проекту та семінарів стало можливим завдяки підтримці німецької Фундації «Пам'ять, Відповідальність, Майбутнє» (Stiftung «Erinnerung, Verantwortung, Zukunft» — www.stiftung-evz.de).

Надія Уфимцева,
координаторка проекту, м. Київ

ПЕРЕХРЕСНА ІСТОРІЯ ЯК ПЕРСПЕКТИВА ДЛЯ НЕФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ

12–14 травня 2017 р. за підтримки програми Еразмус+ відбулася підготовча зустріч представників учасників-організацій у рамках проекту «Перехресна історія як перспектива для неформальної освіти» («Entangledhistoryasaperspectivefornon-formaleducation») у Кшижові (Польща).

Організатором та ініціатором проекту є Фундація «Кшижова» для Європейського Порозуміння. Протягом двох днів учасники з Німеччини, Польщі й України обговорювали цілі та завдання тренінгу у липні 2017 р. для освітян, які мають за допомогою методу перехресної історії (HistoireCroisée) розробити нові уроки для молоді з теми Голокосту. Наступним та останнім кроком цього проекту буде молодіжна зустріч підлітків з цих трьох країн та застосування на практиці новостворених педагогічних матеріалів у січні 2018 р. У підсумку проекту має повстати збірник з уроків на тему Голокосту на базі

Практичне заняття

методики перехресної історії. Перша частина проекту за участю педагогів Німеччини, Польща та Греції відбулася у 2015 році і кінцеву публікацію навчальних матеріалів можна прочитати за веб-адресою: www.kreisau.de/fileadmin/kreisau/Publikationen/160511_KI_Histoire_Croisee_Handbuch_INTERNET.pdf

На підготовчому семінарі учасники проекту отримали згоду особисто познайомитися один з одним, представити свої організації та їхню діяльність, а також розробити план дій на найближчий період. У перший день зустрічі представники Фондації «Кшижова» для європейського розуміння та Ініціативи Крайсау, п. Мерле Шмідт і п. Каролін Венцель, розповіли про ідею проекту, а також зробили теоретичний вступ до методу перехресної історії (HistoireCroisée). Цей концепт був описаний французькими дослідниками М. Вернером і Б. Циммерманом. Йдеться, передусім, про те, що жодна національна історія, цивілізація чи імперія не може бути винятково ексклюзивною; об'єкти дослідження у сучасному світі формувалися та формуються у взаємозалежності один від одного; і все так чи інакше перетинається між собою (www.uni-bielefeld.de/cias/wiki/e_Entangled_History.html). Цей теоретичний підхід у рамках проекту буде адаптовано до потреб неформальної освіти на тему Голокосту. Учасники попередньої зустрічі також обговорили виклики перед академічними істориками та дослідженнями, серед яких були згадані національні наративи, ризики інструменталізації історії, походження самого дослідника тощо.

Під час екскурсії

Другого дня координатори проекту, п. Мерле Шмідт і п. Каролін Венцель, зробили для нас оглядову екскурсію територією Фондації, зокрема ми ознайомилися з виставкою до 25-річчя спільної польсько-німецької меси і дізналися більше про історію Кшижови в часи Другої світової війни. Місце для створення Фондації було обрано не випадково — саме тут у 1989 році німецький канцлер Гельмут Коль і польський прем'єр-міністр Тадеуш Мазовецький взяли участь у месі примирення між двома народами. Тепер тут є вистава, яка показує шлях до цього символічного акту від початку Другої Світової війни через польське та німецьке підпілля, осіб, котрі з власної ініціативи доклали зусиль, аби це примирення відбулося. Ми також відвідали так зв. маєток на пагорбі, який, як і будівлі Фондації, належали до 1945 р.

сім'ї фон Мольтке. Гельмут Джеймс фон Мольтке був засновником підпільної антигітлерівської групи, яка в результаті стала відома як Коло Крайсау. Саме у Кшижовій відбувалися зустрічі та дискусії учасників цього Кола. Сьогодні у будинку на пагорбі можна побачити символічне пам'ятання родини фон Мольткеу вигляді дошки з родинним деревом, а також спеціально облаштовану кімнату, яка вшановує діяльність та учасників Кола Крайсау. Ми отримали можливість побачити фото та дізнатися більше про членів Кола, до якого входили як католики, так і протестанти, разом з аристократами, соціалістами, консерваторами, академічними діячами, що в сумі давало широке поле різних думок та ідей цій групі німецького Руху Опору.

Іншою важливою подією у програмі семінару були відвідини музею колишнього концентраційного табору Гросс-Розен у Рогожніці. Цей табір проіснував з 1940 до 1945 року. На самому початку він був відгалуження концентраційного табору Заксенгаузен, однак з часом став окремою одиницею у німецькій системі таборів. Ми оглянули головну експозицію і пройшли терени колишнього табору разом з екскурсоводом. Деякі бараки були нещодавно відновлені, зокрема барак № 7 і так зв. французький барак № /910. Сюди потрапляли різні групи в'язнів: політичні (наприклад, жертви акції «Ніч і туман», учасники Руху Опору), радянські військовополонені, євреї, Свідки Єгови й інші. Учасники семінару також зустрілися з представниками музею, котрі розповіли про освітню роботу на території колишнього концентраційного табору з молоддю. Почуте і побачене обговорювалося з перспективи можливості використання експозиції музею для майбутнього тренінгу та молодіжної зустрічі, а також залучення розміщення історії Голокосту на прикладі табору Гросс-Розен.

На учасниках семінару було також протестовано один з методів провадження заняття на базі перехресної історії, розробленого протягом першої частини проекту у 2015 році. Учасники семінару поділили на групи та пробували відшукати сліди німецькості та польськості у Кшижові. В останній день підготовчої зустрічі було складено попередній план липневого тренінгу, укладено та розподілено обов'язки до підготовки проекту між партнерськими організаціями.

Ольга Колесник,
історик, м. Варшава

ВИСТАВКИ ЦЕНТРУ

ВИСТАВКА «ЄВРЕЙСЬКІ ДІТИ УКРАЇНИ — ЖЕРТВИ ГОЛОКОСТУ»
у Кривому Розі

Мобільна музейно-освітня виставка «Єврейські діти України — жертви Голокосту», авторство створення якої належить Українському центру вивчення Голокосту (Київ), вже не один раз ставала прикладом того, як події Другої світової війни можуть оживати і й залишати чуттєвий слід у серцях дорослих та дітей. Експозиційні постери мандрують по Україні, збираючи велику кількість бажаючих познайомитися із виставковим матеріалом, який розповідає про трагічну долю дітей, що стали жертвами Голокосту.

4 квітня насичена повчальним змістом виставка відкрилася і в Криворізькому Музеї культури єврейського народу та історії Голокосту «Музей Михайла Мармера». У відкритті нової експозиції в музеї прийняли участь учні та вчителі Загальноосвітньої школи № 8, адже особливістю реалізації даного проекту є залучення та підготовка екскурсоводів із ряду школярів-волонтерів. Це пояснюється тим, що підліткам набагато ближчі переживання їх ровесників, і саме вони можуть найбільш точно передати емоційний стан дітей, які опинилися в небезпеці, але не мали змоги врятуватися...

Для мешканців Кривого Рогу виставка «Єврейські діти України — жертви Голокосту» стала об'єктом уваги одразу після анонсування її відкриття на місцевому те-

Відвідувачка виставки

лебаченні та на шпальтах інтернет-видань. Кожного дня криворожці розглядали та вивчали постери, роблячи висновки про необачність людства у допущенні жорсткості нацистського режиму.

З початком літа виставка набула ще більшого розголосу. Адже почалися літні канікули, і гіді-волонтери продовжили свою відповідальну роботу із відвідувачами абсолютно різного віку. Учні молодшої школи із подивом запитували, чому добро тоді не перемогло зло? І робили висновки про те, що тільки дружба захистить дітей від болю й врятує світ від війни. Ще більш емоційно пливала виставка на підлітків та студентів. Після ознайомлення із інформацією постерів починалися дискусії щодо можливостей місцевого населення у врятуванні дітей-жертв Голокосту. Юнаки та дівчата роздумували над інструментами ідеології та пропаганди, що впливали на свідомість тих, хто вбивав невинних жертв, робили спроби аналізу й порівняння сучасних технологій пропаганди в світі та їх наслідків для молодого покоління в майбутньому.

Учасники виставки

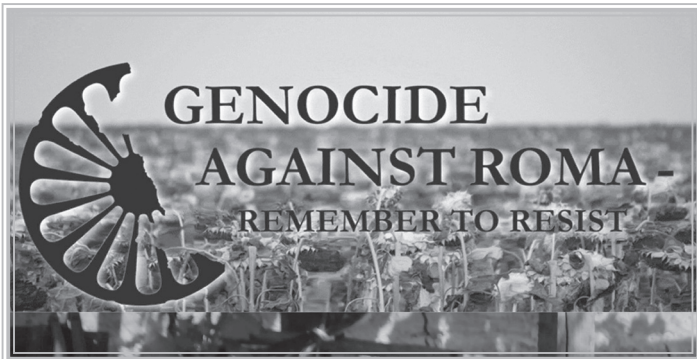
Не оминули увагою виставку й іноземні делегації, які є давніми партнерами Музею Михайла Мармера на освітній та науковій платформі, і часто бувають у Кривому Розі. Закордонних гостей вразили історії, які описують долю неврятованих єврейських дітей в період Другої світової війни. Спеціалісти довгий час працюють із молоддю за межами України, а тому не змогли не помітити, що це дуже хороший методичний матеріал, який змінює свідомість нового покоління і змушує його замислюватися над власними вчинками, мотивує шукати свої кращі сторони для запоруки гармонії у суспільстві.

Виставка «Єврейські діти України — жертви Голокосту» триватиме в Кривому Розі аж до серпня і ще тривалий час зможе навчати кожного відвідувача бути толерантним та спонукати людей змінювати світ на краще.

Світлана Піддубна,
директор Музею «Музей Михайла Мармера»

ВИСТАВКА «ПАМ'ЯТАТИ, АБИ ПРОТИСТОЯТИ» ПРО ГЕНОЦИД РОМІВ У ТРАНСНІСТРІЇ — НА ВЕБ-САЙТІ УКРАЇНСЬКОГО ЦЕНТРУ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ГОЛОКОСТУ

Упродовж 2015–2016 років німецька організація Bildungswerk für Friedensarbeit («Освіта заради співпраці») виконувала міжнародний проект, що був сфокусований на історії геноциду ромів у так званій Трансністрії — регіоні між річками Дністер та Південний Буг, який під час Другої світової війни був окупований Румунією.

Група молоді, роми та нероми з України, Молдови, Німеччини та Румунії, відвідала місця південної України, де у 1942–1944 роках опинилися роми, депортовані з Румунії, Бессарабії та Буковини, багато з яких загинули внаслідок голоду, епідемій та знущань з боку місцевої влади, а подекуди навмисних масових вбивств. Разом з тим, учасниками подорожей були знайдені як в Румунії, так і в Україні сьогодні вже старенькі роми, яким вдалося пережити геноцид, а також місцеві мешканці-нероми, які на власні очі бачили те, що відбувалося з приреченими на смерть.

Результатом проекту є виставка, яка вдало поєднує різні виміри цього трагічного явища та його значення для сьогодення. Передусім, це історичний аспект, який ознайомлює відвідувачів виставки з обставинами депортації ромів з Румунії та їхнього перебування у Трансністрії. Водночас, завдяки відвідинам тих місць учасниками експедиції та спілкуванню з тими, хто пережив геноцид, презентується сучасний стан пам'яті про цю подію в різних країнах та суспільствах, які сьогодні є нащадками тих часів. Крім того, виставка висвітлює сьогоденне становище ромських гро-

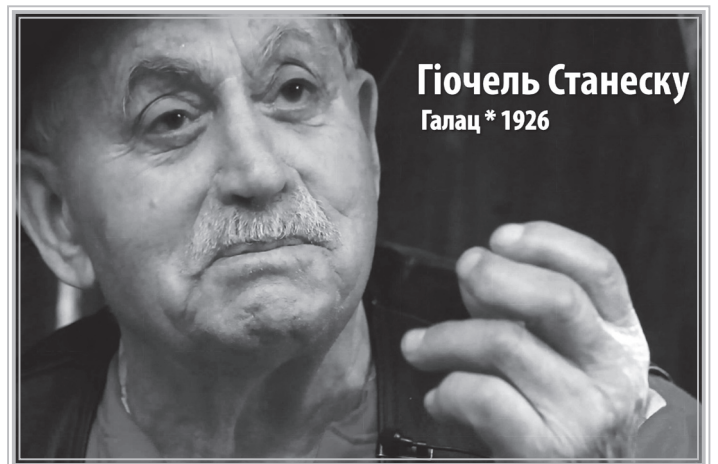
**Антоніна Григорівна
Пескун**
Козирка, * 1926

**Антоніна
Терентіївна
Сікорська**
с. Красеньке * 1930

мад в охоплених проектом країнах та, констатуєчи факт, що упередження та забобони щодо ромів із сьогоденного життя не зникли, застерігає суспільства від повторення трагічних помилок минулого.

У листопаді 2016 р. україномовну/російськомовну версію пересувної виставки було презентовано в м. Одеса, а в січні 2017 р. німецькомовну/румунськомовну її версію було представлено у м. Берлін.

Гіочель Станеску
Галац * 1926

Український центр вивчення історії Голокосту взяв участь у підготовці та редагуванні україномовної/російськомовної версії виставки. З люб'язного дозволу організаторів виставка розміщується на сайті проекту «Геноцид ромів (циган) в добу окупації України (1941–1944): дослідження, викладання, увічнення пам'яті» для ознайомлення з нею усіх зацікавлених, передусім ромів України, а також освітян, учителів, усім, хто цікавиться історією ромів на теренах України під час Другої світової війни. Відвідати виставку можна за адресою www.romagenocide.com.ua у розділі «Пам'ятай, аби протистояти»: виставка про геноцид ромів у Трансністрії. Ця сторінка містить постери виставки, які можна завантажити у якісному вигляді у форматі PDF.

Інформація Українського центру вивчення історії Голокосту

ПОЛЕМІКА

Майкл Дімент. *Самотній вигнанець. Щоденник про Свинюхи та гетто в Локачах / За ред. Шмуеля Ягалома (Дімента), вступна ст. до укр. вид. Михайла Тяглого.* — К., 2016. — 200 с.¹

(Закінчення. Початок див. «Уроки Голокосту». — № 1 (49), січень — березень, 2017 р. — с. 21–24)

У контексті згадок про Петлюру в тексті щоденника, очевидно, що тут вони виступають як привід для пограбування безправної родини Діментів через вимагання хабарів. Ті люди аж ніяк не переймалися питанням захисту імені Головного отамана. У перші дні приходу німців, коли масштаби майбутнього геноциду і сама ідеологія тотального винищення євреїв були далекі від усвідомлення, слова Гершеля про Петлюру використали просто як одне з можливих моральних прикриттів дискримінаційних вчинків щодо ментально вже колишніх сусідів. Тобто, це більше психологічний аспект щодо виправдання своїх дій і формування заспокоїливого, хоч і хибного, почуття особистої невинності.

Здавалося б, ця очевидна для сьогоднішнього прочитання мотивація, зовсім не була такою для автора щоденника. Мехель Дімент, вказуючи, що один з очільників, призначеної німцями адміністрації Свинюх, якому також носили хабар, був колишнім офіцером армії УНР. Цим він ніби робить певний натяк, що дискримінаційні вчинки щодо євреїв мають певну, захovanу в минулому, традицію, а звинувачення проти його батька зумовлювались не надуманим приводом, а були закономірним проявом нетерпимості, притаманній т. зв. «петлюрівцям». Даний випадок є гарним прикладом в який спосіб відбувається інфляція історичних постатей, які, образно кажучи, є і білими, і чорними водночас, але з плином часу розподіляються по категоріях героїв/антигероїв, неодмінно втрачаючи один з кольорів.

Для деяких упорядників коментарі часто стають самоціллю чи то від захоплення своєю роботою, чи то від бажання краще унаочнити свій внесок у видання. З іншого боку, якими б інтуїтивно зрозумілими для читача не видавались упоряднику певні місця тексту, минуле, навіть і не таке далеке, все ж більше нагадує країну, мову якої ми знаємо не надто добре. У випадку публікації творів на кшталт щоденника Мехеля Дімента потреба у детальному поясненні щодо моментів, які є дуже чутливими для сприйняття в різних аудиторіях, упорядникам все ж краще їх чітко артикулювати і давати відсилання до іншої літератури на цю тему. Скажімо, тільки за останні кілька місяців неодноразово вже мали змогу спостерігати резонанс в українському суспільстві від виступів ізраїльського президента Реувена Рівліна щодо відповідальності за Голокост чи заяви Ярослава Качинського щодо «культу» Бандери. Шлях до взаємних звинувачень, образ та ненависті пролягає в тому числі і через нерозуміння. Тому коментування подібних чутливих і не простих для пояснення навіть для фахівців аспектів навряд чи можна переоцінити.

Своєрідним лейтмотивом «Самотнього вигнанця» є так звана «сусідська» тематика. Приклад Яна Томаша Гросса показав, як один текст може стати спочатку певним одкровенням і приводом для нагородження, а згодом бути визнаним таким, що очорняє націю. Влітку минулого року навіть траплялось бачити на деяких молодих поляках футболки з написом: «Не перепрошуємо за Єдвабне».

Михайло Тяглий зазначає, що Мехель Дімент тяжів до об'єктивності і крім детальних нотатків про заподіяні євреям кривди з боку українців, так само подавав інформацію про подібні вчинки місцевого юденрату. Щодо останнього, то подібний сюжет все-таки є епізодичним, натомість основна частина тексту присвячена саме сусідам та представникам адміністрації українського походження. Слід відмітити, що Мехель Дімент позиціонує персонажів своєї розповіді дуже поляризовано: як тих, що вдавались до «нищих дій» та «любих друзів та рідних», пам'ять про яких «нагадуватиме про нашу людяність і про народ, до якого ми належимо».

Характерно, що цілу плеяду людей, які його переховували, він не описує якось окремо. Навіть більше того: досить критично ставиться до своїх рятівників, ніби мимоволі згадуючи випадки, коли йому запропонували обміняти свій одяг на інший, значно гіршої якості, коли переймалися питанням тримання у себе його записів, щоб потім мати змогу довести факт порятунку єврея і т.п. Навіть щодо священика, який допоміг визволити його батька Гершеля без відповідних підношень, потім трапляється згадка, що вже в іншій справі, він також мав певний зиск. Це дуже побіжна ремарка, але від того вона ще наочніше показує, що своїм «падінням» він і не заслуговує на більше.

Своєрідним нагнітаючим фактором у розповіді Мехеля Дімента виступають кілька згадок про УПА. В тексті він говорить просто про «бандитів», але зазначає, що «селяни вважали їх визволителями» і «за них було значно гірше, ніж за німців». Автор прямо звинувачує їх у переслідуванні та вбивствах євреїв, які ховались від німців, як і він сам. Одним з таких випадків він називає зокрема вбивство та пограбування (зняли одяг і черевики) свого двоюрідного брата — Хаїма Мізуріса. Мехель Дімент розповідає про розповсюдження членами УПА листівок, зміст яких зводився до того, що «кожен єврей і німець — то наш ворог». Згадує він і про винищення ними «пострілами, сокирами та вилами» поляків з навколишніх сіл. Автор зізнається, що ці події остаточно підірвали його надію на порятунок, оскільки поляки викликали в євреїв якусь довіру, бо вони їх вважали такою ж меншістю під загрозою, як і себе.

На жаль для читача, цей пласт свідчень Мехеля Дімента також залишився без уваги з боку упорядників. Характерно, що він передає зазначені відомості виключно зі слів інших людей, не будучи безпосереднім свідком жодної з них, оскільки не міг покидати місць, де його переховували. Ймовірно, що висловлені враження про масштаби подібних злочинів, тотальну недовіру до українців і лояльне сприйняття поляків є привнесеними і являють собою наслідки переживань цієї трагедії з більш пізніх часів. Не зважаючи на висловлені острахи щодо перспективи вижити в

¹ Електронна версія книжки вже також є доступною для завантаження: http://www.holocaust.kiev.ua/news/Samotnij_Vyhnanets_SM.pdf

оточенні українців, Мехель Дімент був врятований саме їхніми родинами. Принаймні, наведені ним прізвища, тих, хто його переховував є саме українськими. Натомість свідчень про якусь допомогу з боку поляків, яку отримав особисто чи так само чув про подібні випадки від когось, він не наводить. Вбивство двоюрідного брата автора щоденника могло бути скоєне і справді членами УПА, і кримінальними злочинцями, і від почуття безкарності. Але поле для здогадок тут залишатиметься чим ширше, чим більше Волинська трагедія циркулюватиме в сфері ідеологічних баталій і розглядатиметься в категоріях «польсько-української війни», а не загальної ситуації Голокосту та на базі результатів археологічних, демографічних, усно-історичних і інших спеціальних експедицій.

Отже, властива мемуарній літературі суб'єктивність в повній мірі характерна і для щоденника Мехеля Дімента. Проте, певна «оберненість в минуле» деяких думок цього тексту, звісно ж, не повинна збивати на манівці т. зв. «широких узагальнень» і тим більше заперечення, що подібні випадки не могли мати місця загалом. Тобто, в даному випадку ми маємо справу з текстом конкретного автора і його специфікою, своєрідним фрагментом мозаїки, а не джерелом виключного значення.

Попри певну упередженість Мехеля Дімента щодо своїх сусідів і україно-єврейської історії загалом, не можна сказати, що він зовсім не зберіг позитивних спогадів про людей, з якими його звела доля. Одним з таких світлих образів його розповіді є бабуся, скоріш за все, мати Андрія Зелінського, який його переховував певний час. На відміну від Андрія, вона не дозволяла собі «юморити», розповідаючи антисемітські анекдоти, навпаки намагалась впливати на сина, щоб не поспішав позбутись єврея, співчувала, провідувала, приносила відомості про його знайомих, давала харчі і для них, попереджала про можливі облави і т.п.

Видання фактично містить дві вступні статті: Михайла Тяглого та сина Мехеля Дімента, який готував до друку англomовне видання — Шмуеля Ягалома. Між ними помітна певна неузгодженість. Зокрема, Шмуель Ягалом оцінює кількість євреїв в локачівському гетто в 1800 чол., зазначаючи, що 700 з них змогло врятуватись до початку розстрілів, проте до кінця війни з них вижили лише шестеро. Текст Михайла Тяглого вочевидь є уточнюючим щодо першого, проте без акцентування цього моменту й аналізу, наведених Ягаломом даних. Так, він обраховує чисельність людей в гетто приблизно в 2200 осіб, але не подає більш-менш точної цифри тих, кому вдалося покинути цю територію, зазначаючи, що мова йде про кілька сотень чоловік.

У вступі Михайла Тяглого також можна помітити характерний одрук, що «співвідношення німців та місцевих

українців у поліцейських структурах сягало п'ять до одного, то не дивно, що за висловом історика Т. Снайдера, «обличчям німецької влади у волинському селі був українець». Зрозуміло, що упорядник мав на увазі, що статистично на одного німця припадало п'ять українців. Слід відмітити, що в електронній версії книжки цей нюанс виправлений.

Можливо, краще було б відійти і від скорочень імен, подаючи їх повністю або одного разу зазначивши, наприклад «Тімоті Снайдер», далі в тексті вживати вже тільки його прізвище. Подібні скорочення імен до однієї літери перед прізвищем є мало інформативними для читача, а такі як, скажімо, «Б. Хмельницький», «С. Петлюра» і т.п. дещо «коляють око». Ба більше, інколи навіть редактори поважних академічних видань так захоплювались механічним скороченням імен, що «Іслам Гірей» перетворювався на «І. Гірея».

Дещо несподівано було зустріти в історіографічній частині вступу згадку про Івана Качановського, до того ж поруч з прізвищами Тімоті Снайдера і Джеффри Бердса. З одного боку, ми маємо факт публікації його розвідки в тематичному випуску «України модерної», а з іншого — людину, наукова кваліфікація якої є дещо сумнівною, а сумніння і здоровий глузд дозволяли переконувати своїх читачів в тому, що розстріли на київському майдані в лютому 2014 р., були здійснені самими учасниками майдану.

Виданню не зашкодило б і дещо «нудного академізму» на кшталт невеличкої передмови від перекладача, наявності іменного покажчика, стислої характеристики англomовного видання, з якого робився переклад, біографічної довідки про Мехеля Дімента тощо.

Щоденник Мехеля Дімента попри свій довгий шлях до читача залишається важливим і, на жаль, актуальним відносно сучасних подій, в тому числі і в Україні. Цей твір вкотре демонструє, що в житті немає чітко розподілених ролей (кат — жертва — спостерігач), натомість є люди і їхні історії, а дилема вибору завжди важка.

Насамкінець хочеться відмітити, що висловлені заваження є більше певними побажаннями читача. Щиро сподіваюсь, що Український центр вивчення історії Голокосту і надалі матиме можливість робити приступними для українського загалу видання такого змісту. Сама книжка, в тому числі й завдяки гарному перекладу українською, читається на одному диханні. У мене, наприклад, це зайняло три години. Впевнений, що байдужим цей текст не залишить жодного, кому він потрапить до рук. То ж вдумливого і корисного читання!

Григорій СТАРИКОВ (Київ)

кандидат історичних наук

Інститут української археографії та джерелознавства

ім. Михайла Грушевського НАН України

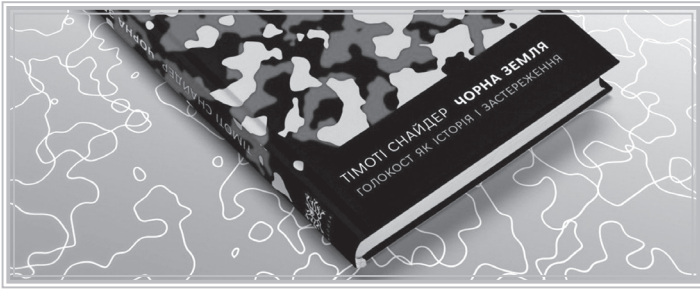
ДИСКУСІЯ НАВКОЛО НОВОЇ КНИЖКИ ТІМОТІ СНАЙДЕРА

У рубриці «Полеміка» її ведучий, історик Григорій Старіков пропонує огляд деяких рецензій на нове дослідження відомого американського вченого Тімоті Снайдера «Чорна земля. Голокост як історія і застереження». Мова піде про огляд трьох рецензій:

Omer Bartov. *How Not to Write a History of the Holocaust*

Енцо Траверсо. «Чорні землі» Тімоті Снайдера: викривлення історії

Володимир Склокін. «Чорна земля» в українському контексті: про виклики історизації і контекстуалізації Голокосту.

Останнім часом часто можна зустріти жарт: «„Чорна Земля“ й „Криваві землі“ — це ж дві різні книжки чи не так?». Але це лише вершина айсбергу щодо критики «Чорної землі» Тимоті Снайдера. На сьогодні ми ще не маємо детальних рецензій його твору, а радше — полеміку з декількома концептуальними думками автора. Досвід «Кривавих земель» продемонстрував, що спроби генералізації історичного нарративу неодмінно стають об'єктом жорсткої критики вузькоспеціалізованих дослідників. Інколи доводилось чути вислови, що Снайдер був гарним полоністом, проте з появою «Кривавих земель», а відтепер і ще однієї «землі», він став більше «бійцем ідеологічного фронту», коли інтелектуальність приноситься в жертву публічності, а згадані твори фактично є політичними, а не науковими текстами. Характерно, що в Україні Снайдеру дещо формують імідж «офіційного історика», безоплатно розподіляючи тисячні наклади його книжок по державним установам (включно з оборонним відомством), звільнених на сході містах і т.п.

Найбільш неприхильно, поки що, зустрів появу «Чорної землі» Омер Бартов, який впевнений, що так писати історію Голокосту взагалі непотрібно. На його думку, причина невдачі автора полягає, зокрема у його амбіціях подати нове бачення Катастрофи. Так, він вважає, що подібні спроби є своєрідним бавленням в спрощення і узагальнення. Омер Бартов наголошує на спробах Снайдера дещо «відбілити» Польщу, говорячи, що вона була оплотом спротиву і подвійною жертвою Гітлера і Сталіна, подруге, що польський антисемітизм не мав нічого спільного з нацистським винищенням євреїв і по-третє, що акцент на польському опорі німецькій окупації є своєрідним козиром щодо провини у вбивстві єврейських співгромадян.

Допускаючи, що в 1930-ті рр. Польща була не менш антисемітською за Німеччину, Снайдер зауважує, що поруч з цим в ній існувала потужна пропаганда сіонізму. Бартов говорить, що таким чином, поляки намагались вирішити власне «єврейське питання» відправкою 3 млн. своїх євреїв до Палестини. З іншого боку, це було абсолютно нереально, зважаючи на позицію Великобританії, тому подібний «просіоністський антисемітизм» жодним чином не дає надії на індульгенцію.

Аналізуючи фокус Снайдера щодо Польщі, Бартов викремлює дві наступні тези: знищення державності окремих країн спричинилось до найвищих пропорцій вбивства їх євреїв, а ще більш повним воно було на територіях «подвійної окупації». На думку критика, історики вже давно встановили, що німцям набагато легше було вбивати євреїв в тих районах, які перебували під їхнім безпосереднім контролем, ніж в країнах, що мали хоч якусь видимість незалежності. Скажімо, Аїхман зміг організувати вбивство більш ніж 400 тис. угорських євреїв, коли

навесні 1944 р. прибув до Будапешту, який перебував під контролем вермахту. Тому артикулювання Снайдером думки, що знищення держави сприяє геноциду, для Бартова є цілком очевидною.

Рецензент відмічає, що автор також підтримує ідею про швидке масове вбивство євреїв німцями в районах, раніше окупованих Радами, що було в значній мірі результатом радянської політики, таких, як масові депортації і вбивства реальних і уявних супротивників. Іншими словами, Снайдер фактично говорить про те, що Радянський Союз несе основну відповідальність за Голокост, при цьому не зазначаючи, що кінець цим вбивствам поклала перемога Червоної Армії над вермахтом. Частково визнаючи правомірність початкового твердження, Бартов зауважує, що воно не пояснює залучення місцевих націоналістів до масових вбивств, а також незалежного етнічного насилля. Він впевнено висловлюється, що переважна більшість нацистських посібників прийшла з націоналістичних організацій, створених до війни, зокрема ОУН(б). Зокрема вони «залишили слід польської та єврейської крові на Волині та Галичині», в той час як їхня ідеологія і мотивація мали мало спільного з ідеєю «подвійної окупації».

Бартов звертається також до сюжетів щодо природи рятування євреїв. Снайдер говорить, що в часи державного колапсу, єдиною перешкодою варварству стає індивідуальний альтруїзм. Подібні вчинки є доволі рідкісними і не мають безпосереднього зв'язку із загальним ходом подій. На думку критика, проблема полягає в тому, що автор винятковість перетворив на суть справи. Бартов вважає, що читач щоденників і спогадів врятованих євреїв буде вражений в якому ворожому середовищі вони опинялись. Найбільш поширені реакції сусідів і незнайомих людей мали вияв в кращому випадку байдужості, а в гіршому — грабували, чинили фізичне та сексуальне насилля, принижали, викривали німцям, вбивали. Справжні рятувальники значно менш святі, ніж вони представлені в тексті Снайдера.

Тезу про те, що світогляд Гітлера частково коринився в страху перед екологічною катастрофою, Бартов вважає такою, що взагалі не піддається логіці. Так, якщо Гітлер прагнув спрямувати дефіцитні ресурси на потреби арійської раси, то глобальне потепління теж може створити зростаючу ворожнечу за обмежені ресурси і тому ми потребуємо історії Шоа, щоб зрозуміти, що глобальне потепління є потенційно катастрофічним і слід остерігатися ще одного Голокосту? Бартов запитує: «Чи є „попередження“ Снайдера спробою сказати нам, що екологічний катастрофізм Гітлера був зерном істини? А повені і посухи можуть привести до іншого Гітлеру і іншого Голокосту?». Він вважає подібні думки такими ж химерними, як і твердження, що з огляду на менш суворі закони щодо контролю за обігом зброї в Німеччині в 1930-ті рр., євреї були в змозі себе захистити.

Істинним попередженням «Чорної землі» Омер Бартов вважає небезпеку написання «великої історії». За своєю природою, історичні події є складними і багатограними, тому завдання історика — знайти правильний баланс між справедливою і розумною реконструкцією минулого та інтерпретацією, яка приносить розуміння важливості і значення події. З огляду на вищесказане, вердикт критика безапеляційний — «Чорна земля» не є ні новим, ні оригінальним твором.

Наступний рецензент — Енцо Траверсо також не є прихильним до опусу Снайдера, що видно вже з назви: «Чорні землі» Тімоті Снайдера: викривлення історії» (в заголовок винесено в множині, хоча далі по тексту йде в однині). Подібно до Омера Бартова він констатує, що «багато в чому «Чорна земля» робить крок у хибному напрямку, відходячи від досягнень історіографії Голокосту» й більше затемнює історію, ніж прояснює її.

Якщо «Криваві землі» проливали світло на важливий вимір Другої світової війни (масові вбивства в Східній та Центральній Європі), Снайдерова нова книжка обертає Голокост суто на східноєвропейський сюжет, залишаючи поза увагою цілі пласти його історії. Снайдерівський аналіз нацистської політики в Західній та Південній Європі виявився поверховим. Він тільки побіжно торкається Нідерландів, Франції, Італії, Греції, його дослідницька модель зосереджена лише на Польщі та Україні. Вузькість такого бачення призводить до суттєвих викривлень.

І Нідерланди, і Греція були дуже близькі до цієї східноєвропейської моделі бездержавності. В Угорщині, Румунії, Болгарії і навіть більше в Західній Європі, у Данії, Франції чи Італії — включно з Німеччиною, як зазначає Снайдер, — неперервність державних інституцій, як-от адміністративної бюрократії та законодавчої системи, об'єктивно завадили Голокосту. Це пояснення слушне до певної міри. Але воно схильне легітимізувати апологетичне бачення колабораціонізму, виправдовуючи його радше як форму самозахисту або самозбереження, ніж як форму співучасті в нацистському пануванні.

Аргументи Снайдера просто підсилюють факт, визнаний усіма спеціалістами з Голокосту: нацистське панування було значно більш брутальним, жорстоким й руйнівним в анексованих Третім Райхом країнах, аніж там, де керували автономні, авторитарні й колабораціоністські режими. І ця різниця не була наслідком пакту Ріббентропа — Молотова, який призвів до бездержавних територій, а політичним вибором, пов'язаним з колоніальним проектом захоплення німецького «життєвого простору» і знищення Радянського Союзу, держави, яку нацисти ототожнювали з євреями.

Рецензент вважає книжку цікавою як виокремлення польського погляду на події Голокосту, проте аж ніяк такою, що могла б претендувати на універсальну картину цієї події. Особливо це помітно, коли автор намагається вийти поза межі Центральної Європи, зокрема майже всі його екскурси в ідеологічну історію рецензент називає сумнівними. Так, Снайдер помилково стверджує, що націонал-соціалізм винайшов поняття «життєвого простору». Натомість ця ідея має довгу генеалогію в німецькому націоналізмі й географічній думці, зокрема його першим теоретиком був Фрідріх Ратцель (1901 р.) і його якраз нема в іменному покажчику «Чорної землі».

Своєрідна «політична недбалість», на його думку, прослідковується для всього твору Снайдера — він доводить ніби активісти антиглобалістського руху й акули Уолл-Стріт по суті взаємозамінні: «Анархічні протестні рухи XXI століття зливаються з глобальною олігархією у дружній штовханині, у якій жодна зі сторін не може постраждати, бо для обох справжній ворог — це держава».

У висновках до своєї дивної книжки Снайдер полишає історію й береться до пророцтв: «Розуміння Голокосту — наш шанс зберегти людяність, можливо, останній». Гітлер, як стверджує Снайдер, не просто був «біологічним анархістом», а ще й екологічним стратегом, і його проект побудови «арійської» імперії виходив із холодного розрахунку наявних природних ресурсів у континентальній Європі.

Але уроки «першої глобалізації» (чий «дитям», за Снайдером, був Гітлер) знову стають актуальними на початку XXI століття, коли майбутнє нашої планети вирішуватиме контроль за природними ресурсами. Снайдер висновує, що ця боротьба може стати настільки ж безжальною й жорстокою, як зоологічна боротьба за расовий відбір, замислена Гітлером майже століття тому, і нам не варто відкидати можливість, що вона не стане причиною нових війн і геноцидів. Ось чому уроки Голокосту настільки важливі: «Боротьба проти євреїв була екологічною» настільки, наскільки «вона стосувалася не особливого расового ворога або території, а життєвих умов на землі».

Загалом, на думку рецензента: «Перестороги в стилі Кассандри, які робить Снайдер, лише повторюють загальні місця неоконсерваторів: у майбутньому буде зіткнення цивілізацій, і Захід має готуватися до нового хрестового походу».

Під час публічної дискусії про книжку у Львові

Оскільки Володимир Склокін був заангажований до видання книжки Снайдера у якості наукового редактора, то його текст є не рецензією, а оглядом, що анонсує видання і заохочує до прочитання. На відміну, від двох попередніх критиків, тезу про уможливлення Голокосту в наслідок руйнування держав у Центрально-Східній Європі, він вважає однією з найбільш оригінальних тез «Чорної землі». У результаті «подвійної окупації» утворився своєрідний інкубатор, в якому змішання нацистської ідеології та місцевої специфіки (образи, залишені Радами і політичні прагнення місцевого населення) вилилось у винищення євреїв.

Снайдер підкреслює, що навіть якщо йдеться лише про ідеологію Гітлера, антисемітизм відіграв у ній важливу роль, але все ж був лише елементом у ширшій системі. Цією системою була візія планетарної екосистеми, в основі якої лежала боротьба рас за обмежені природні ресурси, як-от земля і харчі. Головною метою Гітлера була боротьба за ці ресурси, в його формулюванні — за максимально сприятливий

для арійської раси життєвий простір (*Lebensraum*), що передбачало, зокрема, підпорядкування і, в разі потреби, винищення нижчих рас, як-от слов'ян. У цій Гітлерівій візії євреї займали особливе місце, оскільки трактувались не як одна з нижчих рас, а радше як протиприродна нераса, яка загрожує природному біологічному порядку через поширення універсалістських ідей етики, сумління та гуманізму.

Снайдер слушно наголошує, що Гітлер не був ані німецьким державником, ані націоналістом, а радше зоологічним анархістом, абсолютно впевненим у власній расовій візії всесвіту. Поразка у війні не зруйнувала його переконань. Ще на початку війни з СРСР він написав, що «якщо німецький народ недостатньо сильний і самовідданий, щоб проливати кров за своє існування, то хай зникне, хай його знищить інший, сильніший. Я не буду проливати сльози за німецьким народом». А вже ближче до її завершення він визнав, що «майбутнє цілковито належить сильнішим людям зі сходу».

В епілозі Снайдер торкається глобальних проблем сучасності. На думку, автора, тут Снайдер-історик вдало

поєднується зі Снайдером-публічним інтелектуалом, який успішно констекстуалізував історичний матеріал відповідно потреби краще орієнтуватись в сучасному світі і ставити до нього правильні питання.

Те, що книжка Тімоті Снайдера викликала здебільшого негативні враження рецензентів не повинно лякати читачів і навіть більше — сподіваюсь, стане стимулом до її прочитання. Для нашої аудиторії поява твору, який є спробою історизації Голокосту з основним фокусом на Польщі та Україні і зміщенням символічного уособлення Катастрофи з Аушвіца на Бабин Яр, має стати помітною подією і спонуканням до вдумливого ознайомлення та обговорення. Загалом орієнтація на широкий загал сприяє утворенню в очах читача певного імунітету щодо критичних зауважень з боку спеціалістів і, разом з тим, дає змогу стати свідком інтелектуальних баталій поза межами вежі зі слонов'ячої кістки, в якій самоув'язнилились чимало непублічних інтелектуалів.

Підготував матеріали
Григорій Старіков, к.і.н., м. Київ

НОВИНИ БІБЛІОТЕКИ ЦЕНТРУ

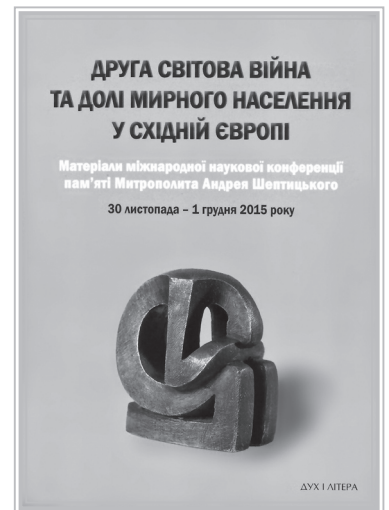
Друга світова війна та долі мирного населення у Східній Європі. Матеріали міжнародної наукової конференції пам'яті Митрополита Андрія Шептицького, 30 листопада — 1 грудня 2015 року м. Київ. За редакцією Леоніда Фінберга. — К. Дух і Літера, 2016 — 448 с.

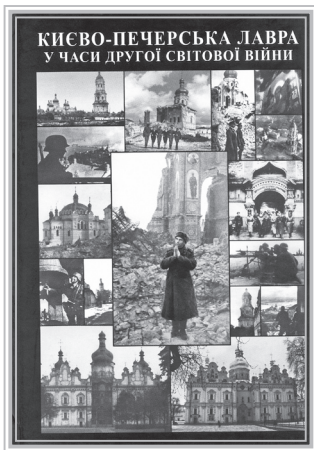
Видання містить матеріали міжнародної наукової конференції пам'яті Митрополита Андрія Шептицького, яку було проведено в Києві 30 листопада — 1 грудня 2015 р. У статтях висвітлюється роль Митрополита Андрія Шептицького в рятуванні єврейських дітей в Галичині в 1941 — 1944 рр. Низку статей присвячено аналізу нацистської політики щодо національних та релігійних меншин; досліджуються механізми співіснування з окупаційною владою та життя у містах в роки окупації.

Фінк Іда. Подорож/ Переклад Н. Римська. — Львів. — Видавництво Старого Лева, 2017 — 248 с.

Ідеться тут про типову єврейську подорож на межі життя і смерті — подорож позачасову, але водночас детально конкретизовану в добі Другої світової. Проте ця типовість — моторошна, бо подано її беземоційною розповіддю однієї з дівчат-сестер, котрі, переживши карколомні й виснажливі перипетії арештів, примусових робіт, маскувань, переслідувань і втеч у нацистській Німеччині, усе-таки витримали і вижили. Книжку видано за фінансової підтримки Інституту Книжки. Також обов'язково треба відзначити чудовий і професійний переклад з польською на українську відомою українською перекладачки, редакторки, есеїстки Наталки Римської. З польської перекладала статтю Яна Блонського «Бідні поляки дивляться на гетто», яка відіграла важливу роль у польсько-єврейському діалозі, а також кореспонденцію Єжи Гедройця, есеї і статті Анджея Менцвеля, Богуміли Бердиховської, Гжегожа Мотики, Влодзімежа Менджецького, Йоанни Токарської-Бакір та ін.

Києво-Печерська Лавра в часи Другої світової війни: Дослідження. Документи/ Упоряд. Т. М. Себта, Р. І. Качан. — К. «Видавець Олег Філюк», 2016, — 1200 с. + 48 с. іл.

Збірник досліджень і документів різнобічно висвітлює трагічний період Другої світової війни в історії Києво-Печерської Лаври, найдавнішого православного і духовного центру України-Русі. У виданні розглядається широкий спектр тем, які охоплюють всі основні процеси що відбувалися у Лаврі. Доповнює збірник багатий ілюстративний матеріал. Видання призначається для істориків, мистецтвознавців, краєзнавців та всіх тих, хто цікавиться історією, зокрема Києва та Києво-Печерської Лаври.

Прорив у безсмертя. Повстання у таборі Собібор/ Упор., авт. передмови Л. Москаленко. — К. Дух і Літера, 2016. — 152 с., з іл.

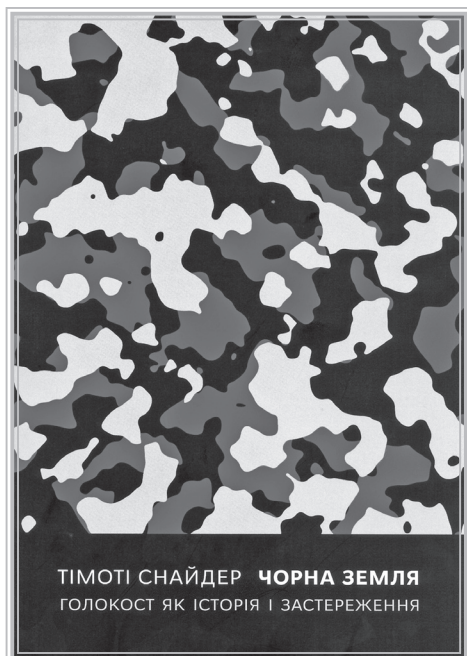
Це видання присвячено повстанню у Собіборі — одному з відомих та героїчних в історії Другої світової війни повстань у таборах смерті. Тут зібрано спогади організатора повстання Олександра Печерського, поему Марка Гейлікмана «Люка». Також у цій книжці надруковані спогади одного з учасників повстання у Собіборі Аркадія Вайспапіра, що сьогодні живе у Києві. Видання є частиною міжнародної кампанії з меморіалізації О. А. Печерського та його бойових товаришів.

Тімоті Снайдер. Чорна земля. Голокост як історія і застереження/ Науковий редактор к. і. н. В. Склокін. — К. Медуза, 2017. — 400с.

На основі нових джерел зі Східної Європи і забутих свідчень вцілілих, «Чорна земля» визначає Голокост як подію, яка є нам ближчою і зрозумілою, ніж здається на перший погляд — і від того ще страшнішою. Переосмислюючи уроки Голокосту автор підсумовує: ми не зрозуміли сучасність і поставили під загрозу майбутнє. Це друга книжка відомого американського історика, що була перекладена українською. Перше його відоме наукове дослідження, що побачило світ українською була книжка «Криваві землі», яка була надрукована у видавництві «Грані» в 2011 році.

Видання здійснено за підтримки Відділу преси, освіти і культури Посольства США в Україні.

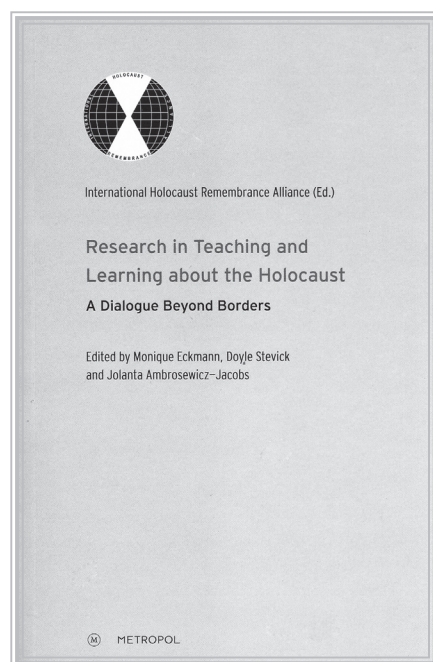

Research in Teaching and Learning about Holocaust. A Dialogue beyond borders/ Edited by Monique

Eckman, Doyle Stevick and Jolanta Ambrosewicz-Jacobs. — Berlin — Metropol Verlag. — 2017

Дослідження викладання та вивчення Голокосту. Діалог крізь кордони. За загальною редакцією М. Екман, Д. Стевік, І. Амбросевич-Якобс

Ця книжка видана Міжнародною цільовою групою по сприянню дослідженню, викладанню та збереженню пам'яті про історію Голокосту (International Holocaust Remembrance Alliance — IHRA) та присвячена питанням дослідження проблематики викладання і вивчення історії Голокосту в країнах Західної та Східної Європи. Автори цього збірника наукових статей та матеріалів відомі європейські вчені, що студіюють тему Голокосту вже багато років в своїх країнах та мають значний досвід та надбання в царині даної проблематики. Головна ідея збірника полягала в тому, щоб дати неупереджений аналіз сучасного стану викладання історії Голокосту в багатьох європейських країнах. В цьому узагальнюючому та концептуальному дослідженні представлені наукові статті щодо стану викладання теми Голокосту в Німеччині, Польщі, франкомовних країнах, Великої Британії, Італії, в східнослов'янських країнах. Стаття відомого українського дослідника М. Тяглого присвячена саме цим країнам: Білорусь, Україна, Росія. Також в збірнику представлені наукові розвідки, що аналізують різні методологічні та методичні підходи

і напрями у викладання історії Голокосту, а також окремий розділ книжки надає детальну бібліографію з цієї проблематики по всіх країнах, що представлені в збірнику.

Дмитро Малаков. «Долі киян (1941–1943)». — К. — Видавництво «Фоліо», 2017. — 283 с. з іл.

«Долі киян (1941–1943)» — нова книжка Дмитра Малакова розповідає про долі киян у роки нацистської окупації Києва, а також після визволення столиці України, рідного міста автора. Особливу увагу приділено подіям, що замовчувались або навіть перекручувались радянською владою, зокрема жакхливій пожежі Хрещатику в 1941 році або загибелі простих киян під час бомбардування Київського залізничного вузла у 1943-му авіацією Червоної армії. Чималий інтерес для наших сучасників становить розповідь про мистецьке життя Києва у 1941–1943 рр., про киян, яким довелося випити гірку чашу поневірянь на чужині — стати остарбайтерами. У своїх розвідках автор спирається як на архівні, так і на сімейні документи; наукові публікації та спогади учасників тодішніх подій.

НОВІ ВИДАННЯ ЦЕНТРУ

Побачило світ нове 1(14) 2016 число часопису «ГОЛОКОСТ І СУЧАСНІСТЬ СТУДІЇ В УКРАЇНІ І СВІТІ». Ось вам його зміст, шановні читачі:

ЗМІСТ

ВІД РЕДАКЦІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ

Максим Гон, Наталія Івчик

Жінки в час Голокосту: долі, поведінка та гендерні (не)рівності

Іван Монолатій

«Коломия без жидів»: Дилеми поведінки «страхитливо нормальних людей» через призму літератури та ЗМІ

Роман Шляхтич

Участь місцевої допоміжної поліції у Голокості на Криворіжжі (1941–1942 рр.)

РЕЦЕНЗІЇ

Ольга Колесник

Tryczyk, Miroslaw. Miasta mierci. — Warszawa: Wydawnictwo RM, 2015. — 460 s.

Штефан Петке

Feferman, Kiril. The Holocaust in the Crimea and the North Caucasus. — Jerusalem: Yad Vashem, 2016. — 540 pp.

Григорій Стариков

Дімент, Майкл. Самотній вигнанець. Щоденник про Свинюхи та гетто в Локачах / За ред. Ш. Ягалом (Дімента). — К.: Укр центр вивч. історії Голокосту, 2016. — 200 с.

Енцо Траверсо

Snyder, Timothy. Black Earth. The Holocaust as History and Warning. — New York: Tim Duggan Books, 2015. — 480 p. (Укр. вид.: Снайдер, Тімоті. Чорна земля. Голокост як історія і застереження. — К.: Медуза, 2017. — 400 с.)

ХРОНІКА

Антон Вейс-Вендт

Міжнародна наукова конференція «Роми і транскордонні міграції у Європі від XVIII століття до завершення Другої світової війни та у повоєнний час» (Осло, 22 вересня 2016 р.)

Петро Долганов

Конференція «Політика вшанування пам'яті жертв геноцидів та масових убивств» (Рівне, 19–20 травня 2016 р.)

Тетяна Пастушенко

Осмилюючи і пам'ятаючи геноцид: три наукові події вересня 2016 у Києві (симпозіум «Бабин Яр. Вшанування пам'яті» (26–28 вересня) та наукові конференції «Суперечливі спогади про складне минуле. Східна Європа крізь призму історичних подій ХХ століття» (30 вересня — 2 жовтня) і «Геноцид ромів України в період Другої світової війни: вивчення, викладання, комеморація» (4 жовтня)).

ОГОЛОШЕННЯ

МІЖНАРОДНА КОНФЕРЕНЦІЯ, 19–20 ЖОВТНЯ 2017. ЄВРЕЇ В РАДЯНСЬКОМУ БЛОЦІ В ЧАСИ СТАЛІНІЗМУ: НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА СРСР

Радянська національна політика — політика Сталіна відносно однієї з національних меншин, що проживали на території СРСР, євреїв — викликала великий інтерес серед дослідників, включаючи істориків та політологів. Вивчення періоду Другої світової війни набуло певної популярності. Інтерес до теми включає в себе не лише тих євреїв, що були радянськими громадянами, а й тих, хто до 1939 року жив в інших країнах, проте в результаті трагічних подій війни опинився на теренах СРСР. Ми хотіли б запросити на конференцію доповідачів, хто вивчає різні аспекти радянської національної політики. Ми зацікавлені у залученні доповідачів з академічних центрів Польщі, Ізраїлю, Німеччини, України та Литви, які представили б різні погляди на складну проблему долі євреїв, що проживали на територіях під радянською владою. Організатори конференції пропонують наступні теми для дослідження:

1. Євреї та Революція 1917 року.
2. Вплив євреїв на розвиток освіти та економіки СРСР.
3. Політика репресій відносно єврейських активістів, членів політичних груп (комуністів, бундистів, сіоністів) та представників інтелігенції.
4. «План створення єврейського автономного регіону: Біробіджан».
5. Складність долі польських євреїв на території Радянського Союзу під час Другої світової війни (вигнання, політичні в'язні).
6. Єврейський антифашистський комітет (1952).
7. Радянські євреї та єврейські біженці на території СРСР (особистість/ідентичність, релігія).
8. Єврейське питання в СРСР та створення держави Ізраїль.
9. Єврейська культура на службі у влади.

Конференція відбудеться 19–20 жовтня у Люблінському католицькому університеті Яна Павла II в Любліні, Польща. Організатори забезпечать учасникам проживання та харчування на весь час конференції. Планується публікація матеріалів після конференції.

Організаційний комітет: Др. Сабіна Бобер (Люблінський католицький університет Яна Павла II, факультет гуманітарних наук: sabinabober@interia.pl)

Др. Мартина Русиняк-Карвай (Польська академія наук, Інститут політології: mrusiniak@isppan.waw.pl)

АНОНС НАСТУПНОГО НОМЕРУ

- Освітній семінар-школа з історії Голокосту на теренах України (Миколаїв, червень 2017 р.)
- Літня школа Історія Голокосту та пам'ять в Україні 3–13 липня 2017 року Київ, Україна
- Освітній курс «Геноцид євреїв Європи: історична перспектива та підходи до вивчення». Семінар в Берліні (вересень, 2017)
- Щорічний семінар-подорож «Історія Голокосту в Україні і Польщі» (Львів — Люблін, вересень, 2017)
- Нові видання Центру
- Методичні розробки
- Новини бібліотеки Центру

Адреса редакції:

Український центр
вивчення історії Голокосту
вул. Ген. Алмазова, 8, кім. 109
01011, Київ-11, Україна
Тел./факс: +38 (044) 285-90-30

Редакційна колегія:

Анатолій Подольський
Любов Кремінець

Дизайн, комп'ютерна верстка:
Руслан Руденко

Видруковано:

ПП «Реактив Принт»

Наклад: 700 примірників